

Osmanlı İmparatorluğu'nda “Sürat” Topçuluğu I (1773-1788): Top Döküm Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma

Ömer Gezer* - Fatih Yeşil*

“*Memûr olduğumuz emr-i gazâ ve cihâd, tertîb-i edevât ve teksîr-i neferâta masrûf buyurulduğundan...*”

Sürat Topçuları Talimnamesi, 1783 (Bibliothèque Nationale de France, Suppl. turc, 224, vr. 8b)

Rapid-Fire Artillery in the Ottoman Empire I (1773-1788): Casting Technology, Bureaucracy and Deployment

Abstract ■ The eighteenth century witnessed the transformation of the artillery from a professional guild into a major branch of the army that dominated the battlefield. The attempts to create more mobile and effective cannon in Europe was closely followed by the Ottomans. The lessons taken from the defeats at the hands of the Russian army obliged the Ottomans to re-organize the artillery corps that would be able to compete with the enemies. Undoubtedly, Baron de Tott played a pivotal role in the birth of this new corps called Rapid-fire Artillery. The new corps, however, required a new type of canons and a foundry, as well. This article is an attempt to study the creation of Rapid-fire Artillery Corps and manufacturing cannons in line with the contemporary European casting process in the Ottoman Empire. The corps was established first in the capital but in 1783, as a precaution for a probable war against Russia, Halil Hamid Pasha, the grand vizier, established rapid-fire artillery troops in the centers of the border provinces. Beside their deployments, this work also addresses the complex and sometimes confusing story of the Ottoman military bureaucracy and its financial instruments used in funding the Rapid-fire Artillery Corps.

Keywords: Rapid-Fire Artillery, Casting Technology, Baron de Tott, Halil Hamid Pasha.

---

* Hacettepe Üniversitesi.

Savaşın XIX. yüzyıl başlarından beri "siyasetin başka *araçlar*la sürdürülmesi" olarak tanımlanmasında muharebe meydanlarında kullanılan *araçlar*da yaşanan değişimin büyük bir payı olmalıdır.¹ Muharebeyi zaman sorununa ve çözülmesi gereken bir hız problemine indirgeyen bu değişim, Napoléon'un ifade ettiği biçimde orduların kuvvetlerinin kütleleri ve hızlarının çarpımı üzerinden hesaplanmasına sebep olmuştu.² XIX. yüzyıl öncesinde de bilinen bir gerçek olan hızın artması ve yıkıcı güç arasındaki doğru orantı, orduların süratlerini artıracak şekilde evrim geçirmesinin ardındaki en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Yıkıcı gücün hesaplanma biçimindeki değişim belirli bir hedefe/noktaya doğru yekpare bir biçimde hızla *yol* alan piyade birliklerinin/*yol*daşların oluşturduğu kinetik enerjide gözlemlenebilir olsa da kendisini esasen ordunun daha teknik sınıflarında göstermiştir. Topçular, bu evrimin etkilediği askerî sınıfların başında gelmektedir. Zira XVIII. yüzyıl ortalarında muharebe alanının kuvvet çarpanı haline gelmeye başlayan top, üç farklı yer değiştirme zamanını sentezleyen bir savaş/siyaset *aracı*dır. Top arabasının ve gerekli mühimmatın bir noktadan diğerine intikal hızı, topun neferler tarafından doldurularak ateşe hazır hale getirilme hızı ve nihayet ateşlenen toptan atılan güllenin namlu çıkış hızı doğrudan savaşın sonucunu etkileyen faktörler arasındadır.³ Yer değiştirmeyi ifade eden bu üç durumun herhangi birinde veya hepsinde kazanılacak zaman, bir başka ifadeyle hız, muharebenin sonucu üzerinde doğrudan müessirdir.

a. Sahra Topları ve Sahra Topçularının Gelişimi

XVII. yüzyıl ortalarına kadar çoğunlukla kale kuşatmalarında ve cephe hattının gerisinde sabit bir şekilde (park) kullanılan toplar, İsveç'in efsanevi kralı Gustav Adolf (1594-1632) tarafından hasım üzerinde hatlar halinde ilerleyen piyade alaylarının emrine verildiğinde topçu sınıfının meydan muharebelerindeki konumunu yeniden tanımlandı.⁴ Bu kararla beraber daha önce piyade ya da süvari

- 1 Carl von Clausewitz, *On War*, çev. ve ed. Michael E. Howard, Peter Paret (New Jersey: Princeton University Press, 1976), s. 69.
- 2 Bruno Colson (ed.), *Napoléon on War*, çev. Gregory Elliott (Oxford: Oxford University Press, 2015), s. 240.
- 3 Top ve hız konusunda bkz. H. W. L. Hime, "The Mobility of Field Artillery, Past and Present," *Minutes of the Proceedings of Royal Artillery Institution*, IV (1870), s. 433-444 ve Paul Virilio, *Hız ve Politika*, çev. Meltem Cansever, (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), s. 26-27.
- 4 Trevor N. Dupuy, *The Evolution of Weapons and Warfare* (New York: Bobbs-Merrill Co., 1980), s. 137 ve Janice E. McKenney, *The Organizational History of Field Artillery, 1775-2003* (Washington: Center of Military History, 2007), s. 12.

sınıflarıyla hiçbir bağlantısı bulunmayan topçular, harp planında başrolü oynayan kuvvetlerin hedefe ulaşmasına yardımcı olan bir muharebe destek kuvveti haline dönüşmüştü. Topçu bataryalarının sistematik olarak agresif bir biçimde kullanılmaya başlandığı Friedland Muharebesi'ne (14 Haziran 1807) kadar Gustav Adolph'un yaptığı yenilik, süreç içerisindeki muharebelerden alınan derslerle Avrupa ordularında kabul görerek genel bir uygulama halini alacaktı. Ancak İsveç Kralı'nın her bir piyade alayının emrine verdiği iki adet küçük kalibreli topun, muharebe alanında bağlı buldukları alayla beraber ateş ve hareket tekniğini uygulamaya başlaması söz konusu topların hareket kabiliyetlerinin artırılmasını gerektiren bir gelişmeydi. Zira hasımdan daha süratli ve nizâmî “*kontrmarş*” icrasının temel teşkil ettiği muharebe taktiklerinin, piyadenin kinetik enerjisini azaltacak ağır toplara ve topçulara tahammülü yoktu. Daha önce bağımsız bir sınıf olarak görülen topçular Jacques de Guibert'in ifadesiyle artık piyade ve süvarinin kullandığı bir “*aksesuar*” haline gelmişti.⁵

Oysaki Fransa'da 1776'ya kadar yürürlükte kalan ve etkili subayların önemli bir kısmının desteklediği Jean-Florent de Vallière'nin (1667-1759) geliştirdiği top standardı, temel olarak topun sabit bir kuşatma silahı olduğu düşüncesi üzerine inşa edilmişti. Vallière sisteminde, piyade birliklerinin hızını düşürmesi muhtemel olan büyük ve ağır toplar hedefte yarattıkları etkiyi ve menzillerini artırmak üzere daha kalın ve uzun namlulu dökülmekteydi. Piyade sınıfının, topçular gibi daha çok statik bir biçimde kullanıldığı kaleler çağına damgasını vuran bu genel uygulamaya karşı, Gustav Adolph'un alternatif yöntemi XVIII. yüzyıl ortalarında galebe çalacaktı. Daimî talim aracılığıyla piyade birliklerini hareketlendiren Prusyalılar ve Habsburglar artık daha küçük ve hareketli topların eşlik ettiği alaylarla muharebe meydanına çıkıyorlardı. İngiltere ve Prusya orduları karşısında Minden'de (1759) alınan ağır yenilginin ardından bu kritik değişimin kesin bir biçimde farkına varan Fransız ordusu adeta ikiye bölünecekti.⁶ Eski sistemin mucidi Vallière'nin liderliğindeki Kızılalar, topların standart, yavaş, hareketsiz fakat taktik açıdan çok daha basit kullanımından yana tavır alırken, Bernard Forest Bélidor'nun (1694-1761) başını çektiği Maviler, topların ve topçu birliklerinin kullanım alanı ve özelliklerine göre farklılaştığı, muharebe içerisindeki taktik

5 Jacques de Guibert, *Askeri Yazılar, 1772-1790*, çev. Ahmet Şensılay (İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2005), s. 238.

6 Bruce McConachy, “The Roots of Artillery Doctrine: Napoleonic Artillery Tactics Reconsidered,” *The Journal of Military History*, 65 (2001), s. 618-619.

değişikliklere anında tepki verebilecek manevra kabiliyetine sahip bir topçu gücünü öngörmekteydi.⁷

1732'de Fransa'da kalibre standardizasyonunu sağlayan Vallière'nin döktüğü toplar tek bir kalıptan çıkmaktaydı. Ancak devrin teknolojisi, döküm sırasında akışkan metalin kalıbın içinde her zaman aynı biçimde şekil almasına olanak vermiyordu. Namlunun dış yüzeyine paralel bir biçimde uzanması gereken iç yüzeyde küçük de olsa kaymaların oluşması ve sıcak metalin kalıba dökülmesi sırasında oluşan hava kabarcıkları Vallière'nin, topları daha kalın dökmesinin en önemli sebepleriydi. Topun ateşlenme anında namlu iç yüzeyindeki bozukluklar sebebiyle yarılmasına karşı bir önlem olarak düşünülmüş olan bu tedbir topun ağırlığını hatırı sayılır ölçüde artırıyordu.⁸ Namlu içerisinde kalan hava kabarcıklarının açtığı küçük oyuklar ayrıca hartuç ve güllenin topa tam olarak oturmasını da engelliyordu. Çağın top döküm teknolojisinden kaynaklanan imkânsızlıkların sonucu olan bu durum gülle ve namlu çaplarının aynı olmamasına, böylece ateşleme esnasında gülleri iten basıncın yanlardan kaçarak namlu çıkış hızı ile azamî ve tesirli menzilin düşmesine sebep oluyordu.

Topun sahip olduğu üç yer değiştirme zamanını da etkileyen gözle görülme-yecek kadar küçük kusurlara çareyi Fransa hizmetinde çalışan İsviçreli mühendis Jean Maritz (1680-1743) buldu. Maritz'in topu yekpare biçimde döktükten sonra namluyu açmak için ürettiği güçlü ve istikrarlı ısıya makinesini oğul Maritz (1711-1790), 1755'de Ruelle Dökümhanesi'nin nazırı olarak atandıktan sonra mükemmelleştirdi. Fransızlar nihayet dış yüzeyi kadar iç yüzeyi de pürüzsüz ve doğru bir şekilde ortalanmış olduğu için her noktasında istenilen kalınlıkta ve hizada olan bir top dökmeyi başarmışlardı. Top döküm teknolojisinde devrimsel bir etki yaratan bu yeni makine Avrupa'da o kadar hızlı bir biçimde yayılacaktı ki Rus ordusu bile Yedi Yıl Harpleri'nde (1756-1763) baba-oğul Maritzlerin geliştirdiği makinayla top dökenecekti.⁹

7 Béliidor'dan ilham alan Jean du Teil'in kaleme aldığı risale bu bakımdan büyük bir öneme sahiptir. Chevalier du Teil, *De l'Usage de l'Artillerie Nouvelle* (Metz: Marchal, 1778), s. 17-19.

8 Örneğin, Vallière'in standardında 8 funtluk bir sahra topu 1030 kg ağırlığındayken aynı büyüklükteki Gribeauval standardındaki bir top sadece 580 kg'dı. Anthony L. Dawson, Paul L. Dawson, Stephen Summerfield, *Napoleonic Artillery* (Wiltshire: Crowood Press, 2007), s. 62.

9 Dawson, Dawson, Summerfield, *Napoleonic Artillery*, s. 64 ve William McNeill, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000* (Chicago: The University of Chicago Press, 1984), s. 167.

Maritzlerin ısağa makinesiyle dökülen yeni nesil top namluları standardizasyonu yeni bir aşamaya soktu. Yeni döküm teknolojisiyle iç yüzeyde hava kabarcıkları oluşumunun önüne geçildiğinden daha ince ve kısa namlulu toplar dökme mümkünü. Namlunun kısılması ve namlu duvarının incilmesiyle beraber daha hafif, dolayısıyla hareket kabiliyeti yüksek ve boşalma sırasında yaşanan geri tepmenin ardından çok daha hızlı bir biçimde atış pozisyonuna taşınabilir toplar üretilmeye başlanmıştı. Güllenin namluya tam olarak oturmasıyla ateşleme esnasında namlu içerisindeki basınç kaçağının önlenmesi, bir taraftan namlu çıkış hızını artırarak menzili uzatırken diğer taraftan da her bir atım için gerekli barut hakkını standart hale getirmişti. Rüzgarlama etkisinin en düşük seviyeye inerek nişan ve vuruş noktaları arasındaki farkın azaltılması da namlu ve gülle arasındaki uyumun bir sonucuydu. Topçu neferleri bundan sonra aynı kalibredeki farklı toplar için bile barut hakkını hesaplamak ya da her bir topun verdiği tepkiyi öğrenmek zorunda kalmayacak ve daha sıhhatli atış yapabileceklerdi. Her bir topun tek atım için ihtiyaç duyduğu barut miktarının standardizasyonu aynı zamanda lojistik hesaplamaların daha kesin biçimde yapılmasına olanak sağlayan bir gelişmeydi. Zira tek atım için gereken barutun önceden bilinmesi herhangi bir muharebede topçuların ihtiyaç duyacakları barut miktarının muharebe başlamadan hesaplanabilmesi anlamına geliyordu.

Babasının ölümünden sonra 1759'da Fransa Tophane Nazırlığı makamına getirilen oğul Vallière'nin şiddetli muhalefetine karşı yeni nesil topların gördüğü itibar, bunların istenilen namlu çıkış hızına ve sevk ağırlığına sahip olduğunu ispatlayan askerî mühendis Jean Baptiste Vacquette de Gribeauval (1715-1789) sayesinde.¹⁰ Yedi Yıl Harpleri sırasında Habsburg Tophane Nazırı Prens Joseph Wenzel von Lichtenstein'in (1696-1772) komutasında Prusya'ya karşı yaşanan Gribeauval, tıpkı ustası gibi topun hedefteki etkisi ve isabet oranı kadar hareket kabiliyetinin de muharebelerin sonucunu tayin edici bir faktör olduğunu düşünüyordu.¹¹ Aydınlanma hareketinin askerî alandaki temsilcisi olarak da

10 Vallière ve Gribeauval standartları arasındaki mücadele on seneyi aşkın bir süre devam etmiştir. Gribeauval sistemi'nin Fransız ordusunda kullanılan top standardı olarak yürürlüğe girmesi bu alanda kullanılacak standarda karar vermek üzere kurulan komisyonun 26 Mart 1774 tarihli raporundan ancak iki sene sonra gerçekleşebilecekti. Howard Rosen, "The Système Gribeauval: A Study of Technological Change and Institutional Development in Eighteenth Century France" (doktora tezi), University of Chicago, 1981, s. 28-29.

11 Yedi Yıl Harpleri'nde Prusya piyadesine karşı büyük bir üstünlük kuran Habsburg topçuları ve Gribeauval'in etkisi konusunda bkz. Christopher Duffy, *Frederick the Great: A Military Life* (Londra: Routledge, 1985), s. 16 ve 212-213.

görülebilecek Gribeauval'ın yeni bir silah sistemi üretmek için kullandığı metodoloji basit, fakat bundan iki yüz elli sene öncesi için oldukça radikaldi: Akli ve deneyi kullanmak. Bu bağlamda *Ansiklopedistleri* ve onlar tarafından oluşturulan Fransız kamuoyunu arkasına alması hiç de şaşırtıcı değildir.¹²

XV. Louis tarafından Yedi Yıl Harpleri'nin bitimiyle beraber Fransa'ya davet edilen Gribeauval, 1764-1767 yılları arasında yaptığı deneylerle yeni nesil topların isabet ve etki açısından Vallière'nin standartlarından geri kalmadığını ispatlarken aynı zamanda sahra toplarının ihtiyaç duyduğu arabalar üzerinde çalışmalarını sistematik bir biçimde sürdürdü. Fransa Tophane Nazırı olarak atandıktan sonra piyade birlikleriyle beraber hareket edip muharebenin kaderini etkileyecek güçlü bir sahra topçusu yaratmaya çalışan Gribeauval yaptığı sihirli dokunuşlarla top ve top arabasına adeta yeniden hayat verdi. Tıpkı kullandığı metodoloji gibi aslında yaptığı değişiklikler de oldukça basitti. Örneğin, top namlusunun yükseklığının daha kolay değiştirilebilmesi için top arabasına bir manivela düzeneği ve ayarlanabilir bir çizgiye sahip nişangâh eklemesi isabet oranını bir anda artırdı. Top arabalarına eklediği çekme halatı ve yuvarlak tabanlı çatal kundak, top mürettebatının silahlarını istedikleri yere kolayca çekebilmesine olanak veren yeniliklerdi. Araba akslarının ahşap yerine demirden üretilmesi, koşum takımlarında kullanılan halatların güçlendirilmesi ve tekerlek çaplarının büyütülerek metal alaşımlarla desteklenmesi hareket kabiliyetinin ve dayanıklılığının artırılmasına hizmet eden değişikliklerdi. Bunun yanı sıra topları döndürülebilir nişan tertibatı olarak kullanılan tekerlekli bir platforma yerleştirmesi, hareketli hedeflerin çok daha az zaman ve güç sarf edilerek vurulmasını sağladı. Gribeauval ayrıca top ve cephane arabalarının bileşenlerini standart bir biçimde üretmek ve bunların birbirlerine kolayca eklenmesini sağlamak için de büyük bir çaba sarf etti. Her bir parçanın, birleştiği diğer parçalarla uyumlu ve standart bir biçimde üretilmesi, çatışma esnasında zarar gören arabaların ve topların muharebe alanını terk etmeden parçalarının değiştirilerek tamir edilebilmesinin önünü açtı.¹³ Bunların yanı sıra Gribeauval'ın tek atımlık barutu -tıpkı tüfeklerde olduğu gibi- tek bir pakete (hartuç) koyması ve farklı hedef türleri için farklı mühimmatlar -topu büyük bir av tüfeğine dönüştüren peşrev mermisi (*canister*) gibi- geliştirmesi topların muharebe alanında çok yönlü kullanılmasını sağladı.¹⁴

12 Steven T. Ross, *From Flintlock to Rifle: Infantry Tactics, 1740-1866* (Londra: Routledge, 1979), s. 43.

13 Sahra topları ve bileşenleri konusunda bkz. Ralph Willet Adye, *Bombardier and Pocket Gunner* (Boston: E. Larkin, 1804), s. 147 vd.

14 Mühimmat konusunda yaşanan değişim ve Gribeauval'ın katkısı için bkz. B. P. Hughes,

Gribeauval'in reformlarıyla beraber üretim biçiminin değişmesi sadece topları değil, topçu sınıfındaki iş rejimini de değiştirecekti. Silahın doldurulması, nişan alınıp, ateşlenmesi uzunca bir süredir tüfeklerin daha etkili kullanımı için yapılan talimin bir parçasıydı. Topun standart bir silah sistemine dönüşümü insan gücünün bu sisteme entegrasyonunu da kolaylaştıracaktı. Üretimle ilgili olarak yapılan reformların üzerinden çok geçmemiştii ki her bir neferin top başında yapacağı işin ayrıntılı biçimde tasvir edildiği standart talimnameler kaleme alınmaya başlandı. Topun daha hızlı ve etkili kullanımını sağlayacak söz konusu talimnamelerin öngördüğü şekilde talim yapan topçular da tıpkı piyadeler gibi birer profesyonelle (*Berufsmensch*) dönüşmeye başlamıştı.¹⁵ Topun atışa hazır hale getirilme hızının standardizasyonu ise piyade ve süvari taktiklerine entegrasyon konusunda yeni bir çığır açmıştı. Eskiden usta-çırak ilişkisi içerisinde öğrenilen top kullanımı artık matematiksel hesaplara dayalı bilimsel bir eğitimin ve daha da önemlisi yazılı kültürün bir parçası haline geldi.¹⁶

b. Baron de Tott İstanbul'da: Yeni Toplar ve Topçular

Osmanlı ordusu hafif sahra toplarının ve yeni top ateşleme biçiminin önemini 1770 yazında Rus ordusu karşısında aldığı iki büyük yenilginin ardından anlayacaktı. Yenilgilerin Rusların Yedi Yıl Harpleri esnasında birer tüfek gibi kullanmayı öğrendiği küçük kalibreli sahra toplarının başarı hanesine yazılması Osmanlı ordusunda yeniden yapılanmayı gündeme taşıyan en önemli gelişmedir.¹⁷

Firepower: Weapons Effectiveness on the Battlefield, 1630-1850 (New York: Scribner, 1975), s. 15-36.

- 15 Arnold Eisen, "Called to Order: The Role of the Puritan *Berufsmensch* in Weberian Sociology," *Sociology*, 13 (1979), s. 203-218.
- 16 Teil, *De l'Usage de l'Artillerie Nouvelle*. Gribeauval'in reformlarıyla ilgili olarak bkz. Rosen, "The Système Gribeauval"; McNeill, *The Pursuit of Power*, s. 170-171; Paddy Griffith, *French Artillery, 1800-1815* (Londra: Almark Publishing, 1976), s. 7-8; Brett D. Steele, "Military 'Progress' and Newtonian Science in the Age of Enlightenment," *The Heirs of Archimedes, Science and the Art of War through the Age of Enlightenment*, ed. Brett D. Steele, Tamera Dorland (Cambridge Mass.: MIT Press, 2005), s. 369 ve 376; Albert, Manucy, *Artillery through the Ages: A Short Illustrated History of Cannon* (Washington: National Park Service, 1985), s. 11; George Nafziger, *Imperial Bayonets: Tactics of the Napoleonic Battery, Battalion and Brigade as Found in Contemporary Regulations* (Londra: Greenhill Books, 1995), s. 239; McConachy, "The Roots of Artillery Doctrine," s. 620.
- 17 Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, çev. Özden Arıkan, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1997), s. 127.

Bu noktada Bab-ı Ali'nin askerî teknoloji transferi konusunda kapısını çaldığı ilk devlet, Güneydoğu Avrupa'daki ticari ve siyasi çıkarları Rus tehdidi altında olan Fransa'ydı. Nitekim İstanbul'un siyasi mahfillerinde "kadim müttefik" olarak görülen Fransa, daha Osmanlı-Rus Harbi başlamadan evvel, 1767'de bir askerî uzmanı, Baron de Tott'u Kırım'a göndermişti.¹⁸ Karadeniz ticaretinin kontrolü açısından stratejik bir yere sahip olan Kırım'daki Rus tehdidine karşı Han'a yardım etmek üzere bölgeye gönderilen Baron de Tott'un görev yeri, 1770 Temmuzunda Osmanlı donanmasının Çeşme'de yakılması ve kara ordusunun aldığı ağır mağlubiyetlerden sonra değişecektir.¹⁹ Aynı yıl içerisinde patlayan Falkland Krizi'yle beraber Fransa'da iktidardan düşen Duc de Choiseul'ün yerine, Rusya'ya karşı daha aktif bir dış politika izlenmesinden yana olan Duc d'Aiguillon'un atanması da bu değişiklikte önemli bir rol oynamıştı.²⁰ Dolayısıyla 1755'de babasıyla beraber Vergennes'in sefaret ekibinin bir parçası olarak İstanbul'a gelen de Tott'un bu defa resmi bir görevle Osmanlı başkentine gönderilmesi Bab-ı Ali'nin tehdit algısıyla olduğu kadar büyük güçlerin kendi aralarındaki rekabetle de yakından ilgiliydi.²¹

18 Baron de Tott'un Kırım'daki faaliyetleri konusunda bkz. Theodore Mundt, *Krim-Girai: Khan of the Crimea*, çev. W. G. C. Eliot (Londra: John Murray, 1856), s. 140-148,151-154 ve pek çok yerinde; Ferenc Tóth, *La Correspondance Consulaire de Crimée du Baron de Tott (1767-1770)*, (İstanbul: Isis Press, 2014); Ferenc Tóth, *Un Diplomate Militaire Français en Europe Orientale à la Fin de l'Ancien Régime: La Carrière de François Baron de Tott (1733-1793)*, (İstanbul: Isis Press, 2011), s. 71-73.

19 Baron de Tott'un yaptığı seyahat ve Balkanlardaki Osmanlı kalelerinin durumu konusunda yaptığı yorumlar konusunda bkz. Nikolaus Ernst Kleemann, *Nikolaus Ernst Kleemanns Reisen von Wien über Belgrad bis KiliaNova* (Leipzig: Johann Paul Krauß, 1773), s. 29.

20 Bailey Stone, *The Genesis of the French Revolution: A Global-Historical Interpretation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), s. 33-34 ve Léonce Pingaud, *Choiseul Gouffier: La France en Orient sous Louis XVI* (Paris: Libraire des Archives Nationales, 1887), s. 6-7.

21 Bu görev Baron de Tott'a Avrupa'da hatırı sayılır bir ün kazandıracaktır. Voltaire ve II. Katerina arasındaki mektuplaşmada Baron de Tott'un isminin sürekli geçiyor olması bunun bir yansımasıdır. William Fiddian Reddaway (ed.), *Documents of Catherine the Great: The Correspondance with Voltaire and the Instruction of 1767 in the English text 1768* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), s. 84-85, 91-93, 110-111 ve pek çok yerinde ve Ferenc Tóth, "Voltaire et un Diplomate Française d'Origine Hongroise en Orient," *Cahiers d'Études Hongroises*, 7 (1995), s. 78-86. Bu konuda ayrıca bkz. Avigdor Levy, "Military Reform and the Problem of Centralization in the Ottoman Empire in the Eighteenth Century," *Middle Eastern Studies*, 18/3 (1982), s. 236; Géza Dávid, "Baron de Tott, François", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1992, V, s. 83.

Mora İsyanı, Çeşme Baskını ve Rus donanmasının Kuzey Ege’de sancak göstermesi, Çanakkale Boğazı’nın tahkimini İstanbul’un güvenliği açısından çok daha önemli bir hale getirmişti. Öncelikle boğaz savunmasını güçlendirmekle görevlendirilen Baron de Tott bölgede yaptığı incelemelerde Osmanlı ordusunun kullandığı toplar konusunda da fikir edinme fırsatı bulmuştu.²² Osmanlıların oldukça büyük kalibreli, ağır ve dolayısıyla zor ateşlenen toplar kullandığını fark eden Baron de Tott muharebe alanında yaşanan başarısızlığın “Rusların korkak hileleriyle” açıklanamayacağını düşünüyordu. Zira büyük kalibreli Osmanlı topları ağırlıkları dolayısıyla savaş alanında rahatça hareket ettirilemiyor, hızlı doldurulamıyor ve namlularının birkaç atıştan sonra ısınması sebebiyle şişerek kullanılmaz hale geliyordu. Huzura kabulü esnasında Rus obüslerinin Osmanlı süvarisi üzerinde kurduğu baskıdan şikâyet eden III. Mustafa’ya öncelikle modern havan ve obüslerin dökümü ve kullanımı konusundaki ilk çalışmalardan birisi olan St. Remy’nin hatıraları ile mukabele eden Baron de Tott, ardından 1770 yılı Ağustos ayında Tersane-i Amire’de bulunan Humbarahane ocaklarında Mektubi Kalemî halifelerinden Seyyida Mustafa Efendi’nin nezaretinde dört adet yeni havan döküştü.²³ Aynı dönemde kaleme aldığı raporda Osmanlı topçusunun mevcut toplarla nişan alma konusunda yaşadığı sorunları, kullanılan barut dolayısıyla atılan güllerin havada iz bırakmasını ve dolayısıyla topçu bataryalarının yerlerinin belli olmasını vurgulayan Baron de Tott, döküldüğü havanlarla Sadaret Kaymakamı (Melek) Mehmed Paşa’yı etkilemeyi başaracaktı.²⁴ Fransız uzmanın İstanbul’daki başarısıyla neredeyse eş zamanlı olarak vuku bulan Kartal ve Larga bozgunları, Osmanlı başkentinde Fransız standartlarında topların dökülmeye başlanmasıyla sonuçlanmıştır. Nitekim Osmanlı topçularının muharebe

22 Baron de Tott’un Çanakkale’deki faaliyetleri konusunda bkz. Baron de Tott, *Memoirs of Baron de Tott*, c. II (Londra: G. G. J. and J. Robinson, 1785), s. 38, 41, 66-69 ve Tóth, *Un Diplomate Militaire Français*, s. 109.

23 Baron de Tott, *Memoirs*, s. 9-10. Pierre Surirey de Saint-Remy, *Mémoires d’Artillerie*, c. I (Paris: Anisson, 1697), s. 217 vd. Bu dört yeni havan topunun dökümü için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Askeri (C.AS.), 51943. De Tott her ne kadar anılarında bir gecede yirmi top döküğünü belirtse de bu iddiayı destekleyen hiçbir Osmanlı belgesine ulaşamamıştır. Baron de Tott, *Memoirs*, s. 119.

24 Tóth, *Un Diplomate Militaire Français*, s. 117-118. Bu raporun yanı sıra Baron de Tott 25 Ekim 1771 tarihli ve “Osmanlı ordusunun hali hazırdaki durumu ve iyileştirme yolları üzerine düşünceler” başlıklı bir rapor daha kaleme almıştır. Bu rapor için ayrıca bkz. Mustafa Kaçar, “Osmanlı Devleti’ne Modern Topçuluğun Girişi (Sürat Topçuları Ocağı),” *Yeni Türkiye*, 31 (2000), s. 649.

performansını, Gribeauval'in çalışmalarından önce Fransız topçusuyla neredeyse aynı sorunlar etkilemekteydi.

III. Mustafa'nın Çanakkale'deki başarılı çalışmalarıyla göz dolduran Baron de Tott'dan öncelikli talebi Osmanlı topçularına "hızlı ateş etme sanatını" talim ettirmesiydi.²⁵ Ancak Osmanlı ordusunun envanterinde hiç de küçümsenemeyecek bir yer tutan büyük kalibreli toplarla bu yeni sanatın talimi mümkün değildi. Baron de Tott işe öncelikle ihtiyaç duyduğu küçük kalibreli topları tedarik ederek başladı. Belgrad Antlaşması (1739) ile biten Osmanlı-Rus Harbi'nde ele geçirilen 4 funtluk (1,5 kiyye)²⁶ topların 1769 ve 1771'de Fransa'dan getirilen ustalar tarafından tamir edilmesi İstanbul'da hayata geçirilen yeni üretim biçiminin başlangıç noktasıydı.²⁷ Baron de Tott'un yaklaşık 50 kişilik bir grubu eğitmesi ve bu grubun Kâğıthane'de devlet ricaline yaptığı bir gösteride dakikada beş atımın üstünde bir performans sergilemesi Fransız uzmanın İstanbul'daki konumunu güçlendirdi.²⁸ Ancak Osmanlı ordusunda Müslüman olmayanlara şüpheyle yaklaşılması ve komuta yetkisi verilmemesi XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçerliliğini sürdürecektir yazılı olmayan bir kuraldı.²⁹ Baron de Tott'un Seyyida Mustafa Efendi'nin nezaretinde çalışması da bu kuralın doğal bir sonucuydu. Başarılı tatbikatın ardından 1772 senesi Eylül ayı içerisinde Baron de Tott III. Mustafa tarafından Sadabad'da topçu neferlerine talim yaptırmakla görevlendirildi. Talim yapması istenen nefer sayısındaki artış ihtiyaç duyulan top sayısının da artması anlamına geliyordu. Devam eden savaş sebebiyle İstanbul'da çok az sayıda top bulunması hasarlı topların tamirini yeniden gündeme taşıdı. Sadabad'da bulunan on büyük, üç küçük kalibreli topun tamir edilmesinin³⁰ de ihtiyacı karşılamaması

25 Baron de Tott, *Memoirs*, s. 81.

26 Bu ve bundan sonra verilecek olan tüm Osmanlı ölçü birimlerinin karşılıklarında Feza Günergün, Halil İnalçık ve Walther Hinz'in çalışmaları esas alınmıştır. Feza Günergün, "Eski Fransız ve Metre Osmanlı Ölçü ve Tartılarının Sistemlerindeki Eşdeğerleri: İlk Karşılaştırmalar ve Çevirme Cetvelleri," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2 (1998), s. 23-68; Halil İnalçık, "Introduction to Ottoman Metrology," *Turcica*, 15 (1983), s. 311-348 ve Walther Hinz, *İslam'da Ölçü Birimleri*, çev. Acar Sevim (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1990).

27 August Boppe, "18. Asır'da Fransa ve Türk Askerliği," *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, I (1930), s. 19-20. Az sayıda Fransız uzmanın İstanbul'daki varlığı Baron de Tott'un kalifiye işçi konusundaki şikâyetlerini engellemeyecekti. Baron de Tott, *Memoirs*, s. 83.

28 Baron de Tott, *Memoirs*, s. 91.

29 Fatih Yeşil, "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar," *Osmanlı Askeri Tarihi (1792-1918)*, ed. Gültekin Yıldız (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), s. 84.

30 BOA, C.AS., 45075.

Fransız uzmanın, “ber-vech-i sür‘at endâhte tarîkini ta‘lîm” etmek için “müceddeden sür‘at topu isâgası” gerektiğine dair Bab-ı Ali’ye bir takrir³¹ vermesinin ardındaki en önemli sebeplerden birisiydi. III. Mustafa nazarındaki prestiji ve Rus ordusu karşısında yaşanan çaresizlik Bab-ı Ali’yi Baron de Tott’a mahkûm etmişti.

Baron de Tott’un gözetiminde döküldüğü kesin olarak bilinen bir top günümüze ulaşmamıştır. Ancak Fransız subayın kendi ülkesinde kullanılan yöntemlerle top döktüğü bugün bilinen bir gerçektir. XVIII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Fransız Tophanesi özgül ağırlığı demirden %20 daha fazla olmasına rağmen bronz alaşımli top namluları dökmeyi tercih etmekteydi.³² Zira demirden çok daha sağlam bir alaşım olan bronzla, demire göre çok daha ince namlu duvarına sahip, fakat yarıma ihtimali çok daha düşük top üretmek mümkündü. Kabaca %90 bakır, %9 kalay ve %1 kurşun karışımıyla üretilen Fransız toplarının dayanıklılığı, metal karışımın hazırlandığı ısıyla da yakından ilgiliydi. Oysaki Tophane-i Amire’de bulunan ocaklar halen körükle çalışmaktaydı ve bu yöntem erimiş metalin, istikrarlı bir karışımın ön şartı olan yeterli sıcaklığa çıkmasını engelliyordu.³³ Bunun yanı sıra Osmanlı topları içleri delik bir biçimde döküldüğünden Jean Maritz’in icadından önce üretilen eski Fransız toplarında gözlemlenen tüm kusurlara sahipti. 1770’lere gelindiğinde Fransız toplarının üretimine, istenilen kalibre ölçüsünde kil ve kum karışımıyla hazırlanan bir kalıba sıcak metal alaşımın dökülmesiyle başlanıyor, iyi karışmış alaşım donduktan sonra bir kalaycı ustası tarafından kalıptan çıkartılıyor ve nihayet soğuk namlunun içi Maritz’in icat ettiği horizontal bir ısığa makinası (top burgusu) tarafından oyuluyordu. Bu işlemin tamamlanmasından sonra namlunun dış kısmında kalan pürüzler torna makinası aracılığı ile yok ediliyordu. Namlunun arka tarafına yedi derecelik bir açıyla havalandırma şaftının açılmasından sonra top deneme atışlarına, Osmanlı belgelerinin tabiriyle bastırılmaya, hazır hale geliyordu.³⁴ Baron de Tott’un yukarıda tasvire çalışılan süreci takip ederek “derûnları müceff [içi boş] olmayarak” top dökebilmesi için öncelikle yeni bir fırın ve Maritz’in top burgusunu inşa etmesi gerekmektedir.³⁵

31 Mustafa Kesbi, *İbretnüma-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, haz. Ahmet Öğreten (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002), s. 108.

32 Bronz çağdaş literatürde brass/laiton olarak geçmektedir.

33 Baron de Tott, *Memoirs*, s. 114 vd.

34 Dawson, Dawson, Summerfield, *Napoleonic Artillery*, s. 56-57.

35 Mustafa Kesbi, *İbretnüma-yı Devlet*, s. 108.

Baron de Tott Osmanlı başkentindeki körüklü fırınları ve top dökümünde kullanılan aletleri bir kenara bırakarak Fransa'da Gribeauval'i aydınlatan St. Remy'nin anıları ve *Ansiklopedi*'nin rehberliğinde Ocak 1773'te Hasköy'de yeni bir top döküm fırını, Tophane-i Amire'de yeni bir burgu, çark, bunlara hareket kazandıracak güçlü makaralar ve nihayet ağır yükleri çekebilmek için yeni bir düzenek hazırlamaya başladı. Fransız uzman Sadabad'daki tezgahlarda ise Avrupa ordularındaki gibi sudan etkilenmeyen dayanıklı bir yapıya sahip karaağaçtan yeni tip top kundakları ve top tekerlekleri ürettiyordu. Baron de Tott tarafından kullanılan üç manifaktürün 1773 Martı'nda Hasköy'de birleştirilmesi ise top, kundak ve tekerleklerinin çok daha hızlı ve uyumlu bir biçimde üretilmesine olanak sağlayacaktı.³⁶ Aynı yılın Eylül ayı içerisinde İstanbul'a ulaşan 14 Fransız uzmandan dördü marangoz, üçü nalbant, üçü top arabası ustası ve biri de top arabası sürücüsüyü.³⁷ Dolayısıyla 1773 Ekim ayı içerisinde Hasköy'de top arabası manifaktürünün kurulması hiç de şaşırtıcı değildir. Bununla beraber artık topun tüm bileşenleri aynı merkezde üretilmeye başlanacaktı.³⁸ Yaşken kolay şekil verilebilen, kuruyup sertleştikten sonra hava şartlarından etkilenmeyecek derecede sağlam bir yapı kazanan ıhlamur ağacından yapılan sürat topu arabaları da Osmanlı topçularının kullandığı standart arabalardan oldukça farklıydı.

Hasköy'deki manifaktürde daha çok 4, 8 ve 12 funtluk toplar dökülen Baron de Tott'un bu toplardan en küçük kalibreli olanını sürat fennini talim ettirirken kullandığı anlaşılmalıdır.³⁹ Nitekim sadece birkaç sene sonra Osmanlı belgelerinde, sürat topları 1,5 kıyye (4 funt) ve 7 karış (154 cm) olarak tanımlanmaya

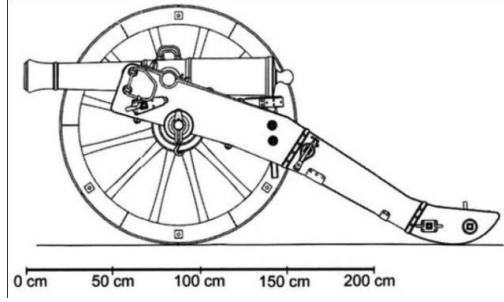
36 Baron de Tott'un Hasköy'de inşa ettiği fırın, Tophane'de ürettiği döküm aletleri ve Sadabad'da üretilen kundak ve tekerlekler için bkz. BOA, C.A.S., 44183; 44235 ve 29544. Bu konuda ayrıca bkz. Baron de Tott, *Memoirs*, s. 118.

37 Kahraman Şakul, "Ottoman Artillery and Warfare in the Eighteenth Century", (yüksek lisans tezi) Boğaziçi Üniversitesi, 2001, s. 67. Bu sırada İstanbul'a gelen Fransız uzmanlar ve faaliyetleri konusunda ayrıca bkz. Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Modernleşme Sürecinde Avrupalıların İstihdam Edilmesi (1774-1807)," *İslam-Türk Medeniyeti ve Avrupa Uluslararası Sempozyumu* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2006), s. 378-9 ve 382.

38 BOA, C.A.S., 31034. Fransız uzmanın ürettiği kundaklar sadece topların daha hızlı ateşlenmesi için değildi. Farklı kullanım alanları için farklı top kundağı ve toplar üreten Baron de Tott, Hasköy'deki manifaktürde Rumeli Feneri yanında inşa ettiği tahkimatlar için deniz seviyesine yerleştirilebilen kundaklar da inşa ediyordu. Bu konuda bkz. BOA, C.A.S., 47820. 1775 Ağustos'unda İstanbul Boğazı'na yapılan iki yeni tahkimat için ayrıca bkz. BOA, Ali Emiri (A.E.) Sultan Abdülhamid I (SABH.I), 19018.

39 St. Denys söz konusu topların III. Selim devrinde yaygınlık kazandığını vurgulamaktadır. Juchereau de Saint-Denys, *Révolutions de Constantinople en 1807 et 1808: Précédées*

başlanacaktı.⁴⁰ Her ne kadar ulaşılan vesikalar Osmanlı “sür’at topunun” ağırlığı konusunda “hafifü’l-cism” sıfatı⁴¹ dışında suskun olsa da Osmanlı belgelerinin verdiği kalibre ve uzunluk Gribeauval tarafından üretilen 4 funtluk topla neredeyse aynıdır.⁴²

M1765 (Gribeauval Sistemi) 4 funtluk (1,5 kıyye) sahra topu:

Gülle ağırlığı: yaklaşık 2 kg; toplam ağırlık: 290 kg; namlu iç derinliği: 146 cm;

Teker çapı: 135 cm; toplam uzunluk: 236 cm⁴³

Süratçilerin birden fazla nüshası bulunan ilk nizâmnamesinin devletin farklı kalemlerine kayıt tarihlerine bağlı olarak ocağın kuruluşu için literatürde 10, 12,

---

d'observations générales sur l'état actuel de l'Empire Ottomane, et des considérations sur la Grèce, I (Paris: Brissot-Thivars, 1819), s. 65-66.

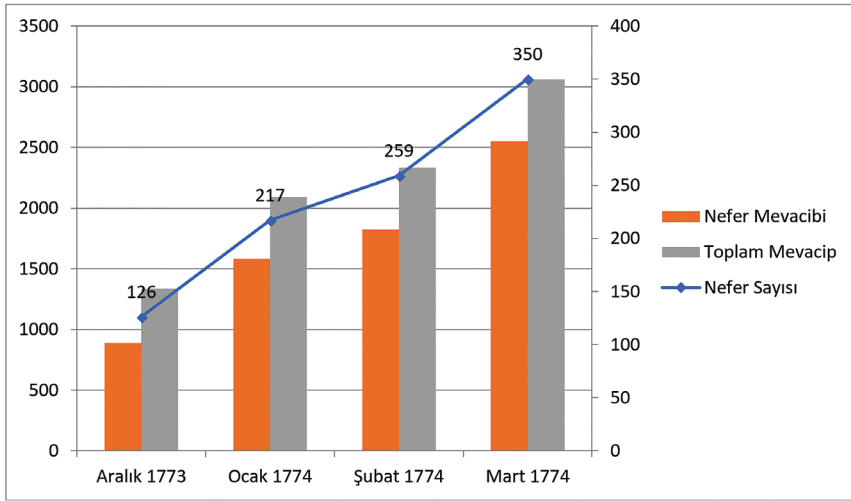
40 Karışın metrik sistemdeki karşılığı için bkz. Gábor Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğunun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), s. 242.

41 BOA, C.AS., 15781. XIX. yüzyıl başlarında yapılmış olan bir ölçüme göre sürat topunun ağırlığı 4,5 kantar (yaklaşık 254.250 gr.) idi. BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 4668.

42 Şakul, “Ottoman Artillery”, s. 70. Diğer taraftan Baron de Tott’un nezaretinde çalışan Hasköy’deki manifaktür az önce belirtildiği üzere sadece sürat topu ve bileşenlerini üretmiyordu. Fransız uzmanın nezaretinde çalışan ekip sahil bataryaları ve muharebe alanına sabit olarak yerleştirilen büyük kalibreli park topları da dökmekteydi. Baron de Tott tarafından Haziran 1774’de dökülen 14 karış 11 kıyyelik iki ve 7 kıyyelik iki büyük top için bkz. BOA, C.AS., 31775. Yine de Tott’un nezaretinde Aralık 1774’de dökülen on iki top ve dört havan ve Şubat 1775’de dökülen “süratçi topları” ve elli adet kundak için bkz. BOA, A.E. SABH.I, 20370 ve C.AS., 50133. Baron de Tott tarafından dökülen bronz toplardan otuz iki tanesi cephede Rus ordusu tarafından ele geçirilecekti. Virginia Aksan, “Enlightening the Ottomans: Tott & Mustafa III,” *International Congress on Learning and Education in the Ottoman World*, ed. Ali Çaksu (İstanbul: IRCICA Yayınları, 2001), s. 169.

43 Dawson, Dawson, Summerfield, *Napoleonic Artillery*, s. 62 ve 64.

17 Ocak 1774 tarihleri verilmektedir.⁴⁴ Fakat bu tarihten çok daha önce Baron de Tott Tophane Kışlası'nda mevcut olması gereken 1952 nefer topçunun⁴⁵ arasından seçtiği neferlere talim yaptırmaya başlamış, 1773 Temmuzundan itibaren söz konusu neferlere komuta etmek üzere Salih Bey, Süratçi Ağası olarak tayin edilmişti.⁴⁶ Hatta Süratciyan Cemaati henüz resmiyet kazanmadan evvel Mayıs 1773'de cepheye elli süratçi neferi gönderilmişti ki bunlar Baron de Tott tarafından talim ettirilen ilk gruptu.⁴⁷ İlk eğitilmiş süratçilerin cepheye gönderilmesinin ardından talim için yeni neferler yazılmış ve süratçilerin sayısı nizâmnamenin yayımlanmasından sonra kâğıt üzerinde katlanarak büyümeye devam etmişti.

Tablo 1: Süratçi Ocağı'nın Nefer Mevcudu ve Mevacip Giderleri (1773-1774)

44 Örneğin bkz. Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774- 1789)*, (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001), s. 192. Krş. Kaçar, "Modern Topçuluğun Girişi," s. 648.

45 Mustafa Kesbi, *İbretnüma-yı Devlet*, s. 108.

46 Baron de Tott bu neferlerden bir kısmını İstanbul savunmasını güçlendirmek üzere inşa ettiği kalelerde istihdam edilen topçular arasından bizzat seçmişti. BOA, C.AS., 49758. Salih Bey'e Süratçi Ağası olarak Temmuz ve Aralık 1773'de yapılan iki yüz ellişer gurusluk maaş ödemeleri için bkz. BOA, Maliyeden Müdevver (MAD.), 4844, s. 2 ve BOA, C.AS., 37820.

47 Cephede bulunan elli adet süratçi için bkz. BOA, C.AS., 12895 ve 29731. 1774 yılı başında Fransız uzman Obert'le beraber cepheye gönderilen süratçilerle bu sayı daha da artacaktır. Nitekim 1774 Temmuz ayı içerisinde cephede on takım seksen nefer sürat topçusu bulunmaktaydı. BOA, C.AS., 51228. Ancak Baron de Tott anılarında cepheye 50 adet dört funtluk (1,5 kiyye) topun ve üç yüz süratçinin gönderildiğini belirtmektedir. Baron de Tott, *Memoirs*, s. 155.

Nizâmname henüz resmîyet kazanmamış olmasına rağmen Ocağın bürokratik yapısı da bu dönemde şekillenmeye başlamıştı. Aslında beş kişilik mürettebatla atışlenebilen her bir sürat topu için Baron de Tott yedi kişiden oluşan takımlar kurmuştu. Topa komuta eden top ustasının yanı sıra harbiyi kullanan tomarcı, barut kesesini namluya doğru bir biçimde yerleştiren hartuççu, topun ateşlenmesi için gereken ağızotundan (fital) sorumlu falyacı mürettebatın kalifiye elemanlarıydı.⁴⁸ 1773 Aralık ayında 126 kişiden müteşekkil 18 takımdan oluşan süratçi cemaatinde bulunan neferlerde hangi özelliklerin arandığı konusunda Osmanlı belgeleri yine suskun kalsa da çağdaş Avrupa topçu talimnameleri bu konuda bir fikir vermektedir. Savaş sırasında oluşabilecek zayıflar göz önünde bulundurularak genellikle her bir topa dokuz nefer tahsis edilen Avrupa ordularında topçu neferlerinin 167 cm'den uzun ve güçlü olmasına dikkat ediliyordu. Nitekim uzun boylu neferin attığı adımın da uzun olacağı ve böylece mühimmatı topa çok daha hızlı taşıyabileceği düşünülürken, ağır topu kolay ve hızlı hareket ettirmesi için neferin güçlü olması gerekiyordu.⁴⁹

III. Mustafa'nın ölümünden birkaç gün evvel resmîyet kazanan Süratçi Cemaatî'nin ilk nizâmnamesi şeklen kendisinden önce çıkartılmış olan Osmanlı kanunnamelerinden oldukça farklı bir tarzda kaleme alınmıştı. Sistematik bir şekilde fasıllar halinde yazılan kanunnamelerden farklı olarak Baron de Tott'un nizâmnamesi çağdaş Avrupa devletlerindeki benzerleri gibi rasyonel bir biçimde maddelere ayrılmıştı. Kendi içerisinde bir bütünlük arz eden söz konusu maddeler ele aldığı meseleleri bilgilendirici normatif bir metin olarak okura sunuyordu.⁵⁰ On bir maddeden oluşan nizâmnamenin ilk maddesi, ocağın "âlâ zâbitânı"nın görev, yetki ve sorumluluklarını içeriyordu. Süratçi ağası ve kethüdası neferlerin zabt u rabtından, kâtip ve müvezzi ise ocağın ulufe dağıtımı başta olmak üzere gelir gider işlerini kayıt altına almaktan sorumluydu. Ocağın hesaplarının iki nüsha halinde tutulması ve her ay süratçi ağasına arz edildikten sonra bir nüshanın "taraf-ı mîrîye" (Başmuhasebe?) gönderilmesi topçular arasında yaygın bir biçimde gözlemlenen esame yolsuzluklarına bir çare olarak düşünülmüştü. Yüksek rütbeli bu zabitlerin görevlerine uygun olarak "âlâ 'ulûfe" tasarruf edecekleri açıkça

48 BOA, MAD., 4844, s. 12.

49 Henry Knollys, *Elements of Field Artillery* (Edinburgh: William Blackwood and Sons, 1877), s. 61.

50 Aydınlanma devri yazınında pek çok örneği olan söz konusu tür için bkz. Neil Postman, *Building a Bridge to the 18th Century: How the Past can Improve Our Future* (New York: Vintage Books, 2000), s. 63-66.

yazılıydı. Nizâmnamede yer almasa da maaş kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla süratçi ağası aylık 250 guruş, kethüda 100 guruş, kâtip 75 guruş, müvezzi ise 25 guruş alıyordu. Ocak'ta "âlâ 'ulûfeye" mutasarrıf diğer iki zabıt ise aylık 15 guruş maaşla imam ve 40 guruş maaşla cerrahbaşydı ki görev ve sorumluluklarının herkes tarafından bilindiği düşünülerek nizâmnamede bunlar hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştı.

Nizâmnamenin ikinci maddesi Ocağın bürokratik/kuruluş yapısını ve kadrosunu ortaya koyuyordu. Buna göre sekiz topçu ve iki işçi bölüğünden oluşan süratçiler sadece top kullanımının talim edildiği bir askerî sınıf değil, aynı zamanda yeni usulde top, bunlara uygun top ve mühimmat arabalarını üreten bir merkez olarak planlanmıştı. Bu bağlamda süratçilerin Topçu Ocağı yerine Tophane-i Amire'nin kurumsal şemsiyesi altında yer alması hiç şüphesiz Hasköy'de kurulan yeni manifaktür ve burada çalışan işçi süratçilerle ilgiliydi. Ocağın sekiz topçu bölüğünün her birinde kırkar nefer topçu, on top ustası ve on adet de fişekçi görev yapıyordu. Top dökümünden sorumlu işçi bölükleri ise kırkar neferden müteşekkildi. Her bir bölük için birer tane tayin edilmiş olan bölükbaşı ve bölükbaşı vekilleri neferlerin hal ve gidişlerinden sorumluydu. Bu konuda her gün süratçi ağasına ya da kethüdasına "hesap vermek" de bölükbaşlarının görev tanımı içerisinde yer alıyordu. Bu bürokratik yapı çerçevesinde Baron de Tott'un daha önce her bir top için tahsis ettiği yedi kişilik mürettebat/takım aynı şekilde korunuyordu. Zira nizânnameye göre top ustasının komutası altında bir nefer fişekçi, bir nefer tomarcı, bir nefer hartuççu, bir nefer falyacı ve iki bayağı süratçi neferi görev yapıyordu.⁵¹

Ocağın mali yapısını belirleyen üçüncü, dördüncü ve beşinci maddelere göre neferlerin 24 akçe, top ustalarının 36 akçe, fişekçilerin 30 akçelik yevmiyeleri her cuma haftalık olarak, süratçibaşı veya kethüdasının nezaretinde kâtip ya da müvezzi tarafından ber-vech-i peşin dağıtılacaktı. İşçi bölüğünde bulunan neferler ise günlük otuzar akçe, bölükbaşılar aylık kırkar guruş ve ustalar kethüdası aylık yirmi beş guruş tasarruf etmekteydi. Neferlerin Ocak dışında, örneğin işçilerin Tersane'de ya da topçuların cephede istihdam edilmeleri durumunda, yevmiyeleri müstahdem oldukları kurum tarafından ödenecekti. Süratçi başlarının 40 ve bölük kethüdalarının 25 guruş maaş aldıkları yevmiye dağıtımları aynı zamanda yoklama yapılmasına da olanak sağlıyordu.⁵² Her bir nefere iki senede bir dağıtılacak üniforma ve çağdaş Avrupa ordularındaki sahra topçularının kullandığı

51 BOA, C.AS., 35826.

52 Baron de Tott'un yoklamalar konusundaki hassasiyeti topçular arasında yaygın olan esame yolsuzluklarıyla yakından ilgiliydi. Baron de Tott, *Memoirs*, s. 132-133.

süngülü tüfekler de cuma günleri yapılacak yoklamalarda kontrol edilecekti.⁵³ Haftalık genel yoklamaların yanı sıra hem cepheye hem de İstanbul'daki kışla- larında neferler her akşam sayıma tabi tutulacaktı. Esame yolsuzlukları sebebiyle “hâcet-i zarûriye” dışında izin almaları yasaklanan süratçi neferleri cephanelik- lerde yazın iki, kışın birer saat nöbet tutmak (karavol), bölükbaşları da tutulan nöbetleri deftere kaydetmek zorundaydı. Nihayet nizâmnamenin on ve on birinci maddeleri emir-komuta birliğini sağlamak üzere kaleme alınmıştı. Buna göre ne- ferler, Osmanlı ordusundaki alışkanlığın tersine sadece kendi bölük zabitlerine değil, kendilerinden üst rütbede bulunan tüm zabitlere “her husûsda metbû” olacaklardı. Zabitler de itaatten huruç eden neferatı tedip etmekle görevliydi.⁵⁴

Baron de Tott her ne kadar Avrupai bir nizâmname yazmış ve hatırı sayılır miktarda top dökmüş olsa da cepheye gönderilen süratçi neferatı oldukça kötü bir sınav vermişti. 1773 yılı sefer mevsiminde yaşanan muharebelerde Süratçi Ağası Salih Bey komutasındaki neferler “ta’lim ettikleri fenn-i mezkûru edâya muvaffak olamadığından başka ma’iyyetlerinde olan toplara koşturulan bargirle- rin takımlarını kat’ ve topları tevkîf ve kendüleri top bargirlerine süvâr ve her biri bir mahalle firâr” etmişti.⁵⁵ Cepheye gönderilen ilk süratçi grubunun ardından orduda görevlendirilen süratçilerin de performansı daha önce gidenlerden farklı değildi. İkinci grubun 1774 Haziranı’nda Kozluca’da yaşanan muharebelerde ser- giledikleri performansın vahameti kendilerini talim ettiren ve onlarla beraber cep- hede bulunan Fransız askerî uzman Obert’in 13 Temmuz’da tek başına İstanbul’a dönüşüyle ortaya çıktı.⁵⁶ Nitekim süratçi yazılmaya rağbet gösteren topçuların

53 Nizâmnamenin çağdaş Türkçe çevirisinde yer almamasına rağmen Fransızca orijinali üniformaları da tarif etmekteydi. Süratçilerin yaptıkları işin çevikliğine uygun olarak, devrin hafif piyadesi/avcı neferi olarak görülebilecek Arnavut neferlerin rahat kıyafetlerinden esinlenilerek hazırlanan üniformalar kırmızı ceket, yeşil gömlek ve mavi pantolondan oluşuyordu. Ancak tek bir tanesi 3.000 akçeye mal olan üniformalar, bilhassa yeniçerilerin alay konusu olacak, Osmanlı neferlerinin alışık olmadıkları, Fransa’dan ithal edilen süngülü tüfekler ise süratçilerin tepkisine yol açacaktı. Baron de Tott, *Memoirs*, s. 94, 137, 139; BOA, C.AS., 44236; Boppe, “18. Asır’da Fransa ve Türk Askerliği,” s. 21 ve Kaçar, “Modern Topçuluğun Girişi,” s. 649.

54 Baron de Tott tarafından kaleme alınan ilk süratçi nizâmnamesi için bkz. *Mecmu’u-i Vekayi ve Nizâmât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3381, vr. 22b-23b ve BOA, MAD., 4844, s. 8-9. Nizâmnamenin Fransızca nüshasından yapılmış bir aktarım için ayrıca bkz. Kaçar, “Modern Topçuluğun Girişi,” s. 648-649.

55 BOA, MAD., 4844, s. 32.

56 Söz konusu muharebeler için bkz. Brian L. Davies, *The Russo-Turkish War, 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire* (New York: Bloomsbury Publishing, 2016), s. 202-203. Boppe, “18. Asır’da Fransa ve Türk Askerliği,” s. 21.

önemli bir kısmı zaten cepheye gitmemek için o sırada İstanbul'da kalacağı düşünülen Süratçi Ocağı'na kaydolmuştu. Sefer emri çıktığında süratçilerin "ekserîsi Âsitâne'de kendi kâr-ı kadîmlerine duhûl ve yerlerine fenn-i mezbûrda âşinâlığı olmayan başıboş Ordu-yı Hümâyûn'da kâr u kisb fikrinde olan eşhâs makûlesini" göndermişti.⁵⁷ Süratçi Ağası Salih Bey'in arzı üzerine ilk firar hadisesini takiben 1 Şubat 1774 tarihinde yayımlanan bir fermanla "terk-i hidmet" eden neferatın görüldükleri yerde tedib edilerek kendilerine ödenmiş olan tüm maaş ve tayinatların tahsil edilmesi isteniyordu.⁵⁸ Ancak bu sırada sadece firari neferlerin değil aynı zamanda Sadabad'da talim gören süratçilerin de yevmiyeleri kesilmişti. İstanbul'daki süratçiler "güzeşte 'ulûfe ve medâr-ı ma'âş" adları altında Bab-ı Ali'yi taciz etmeye başlamıştı. Osmanlı yönetimi tacizler karşısında Ocak'ta bulunan toplam 265 neferin kayıtlarını ref ya da yeniden "râbıta-i nizâma ifrâğ" etmek konusunda kararsızdı. Bu sırada Baron de Tott'un süratçilerin "ta'lîm-i fenn ve kesb-i mahârete" devam etmeleri konusunda I. Abdülhamid'e verdiği takrir masadaki ikinci seçeneğin ağır basmasına sebep olacaktı. Ocağın resmi olarak kuruluşundan birkaç gün sonra tahta çıkan I. Abdülhamid, gerek şehzadelîği sırasında gerekse cülusundan sonra Baron de Tott'un çalışmalarını yakından takip ediyor ve süratçilerin göstereceği performansın bundan sonraki savaşlarda kilit bir rol oynayacağına inanıyordu.

5 Ocak 1775 tarihinde yürürlüğe girecek olan Süratçi Ocağı'nın yeni nizâmnamesi, Baron de Tott ve Topçubaşı Mehmed Emin Ağa'nın ortak mesaisinin ürünüydü. İlkinden hem şeklen hem de içerik açısından önemli farklar barındıran yeni nizâmname hatt-ı hümayun formunda kaleme alınmıştı. Formel farklılığa rağmen ilk nizâmname, yeniden yapılandırılan Süratçi Ocağı için yürürlükte bırakılmıştı. Dolayısıyla ocağın bürokratik yapısında ve kadroların görev, yetki ve sorumlulukları bağlamında büyük bir değişikliğe gidilmemişti. Ancak nizâmname bu sefer neferlerin taşınması gereken özellikler konusunda daha hassastı. Mevcut neferlerin tamamının kaydı silindikten sonra içlerinden veya Ocak dışından "tüvânâ ve genç ve güzîde ve bekâr"⁵⁹ 80 nefer ve zabitten müteşekkil 10 takım⁶⁰ Topçu-

57 *Mecmu'a-i Vekayi ve Nizâmât*, vr. 24a.

58 BOA, C.AS., 35717.

59 Bunlara ilaveten süratçi neferinin ölümü ya da terk-i hizmetleri durumunda sahip olduğu esamenin doğrudan çocuğuna tahsis edilmemesi, ancak çocuğun bedenlen topçuluğa uygun ise ocağa kabul edilmesi emrediliyordu. Esamenin alilü'l-vücut (hastalıklı, sakat) kişilere, evlilere ve esnafa verilmesi de kesin bir dille yasaklanmıştı. BOA, MAD., 4844, s. 50-58.

60 Yeni düzenlemenin öngördüğü bir topun mürettebatı/top takımı ilk nizâmname ile aynıdır. BOA, C.AS., 37206.

başı Mehmed Emin Ağa ve Baron de Tott tarafından seçilecekti. Bunlara ilaveten Dergâh-ı Ali topçu ortalarından bir tanesi de Süratçi Ocağı'na bağlanarak Topçu Ocağı'nın kapı çavuşu ve bağlanan ortanın başçavuşu Süratçi Ocağı'na zabıt olarak tayin ediliyordu. Yeni nizâmnamenin uygulanmasına nezaret edecek Topçu Ocağı zabitlerinin yanı sıra, süratçilerden birinin ölümüyle boşalan kadro da süratçi nizâmına “musaddık hâli olan” Topçu Ocağı neferi tarafından doldurulacaktı. 80 kişilik kadronun artırılması gündeme geldiğinde ise yeni neferat, Topçu Ocağı'ndan ya da “taşradan” seçilecekti. İlk nizâmnamedeki maddelerin birbirine bağlanarak nesir formunda özetlendiği yeni süratçi nizâmında göze çarpan en önemli değişiklik ise haftalık yoklama günlerinin cumadan pazartesiye kaydırılmış olmasıydı.⁶¹

Yeni nizâmnamenin yayımlanmasının ardından Topçubaşı Mehmed Emin Ağa ile çalışmaya başlayan Baron de Tott, Ocak'ta görev yapmakta olan 265 neferin elli üçünün ve üst düzey zabitlerden de dördünün kayıtlarını 1775 Martı'nda yenilemişti. Bir ay sonra ise nizâmnameye uygun olarak çıkartılan hatt-ı hümayun gereğince ocağa 25 nefer daha kaydedildi.⁶² Yeni nizâmnamenin temel gerekçeleri olan firarların önlenmesi ve talimin süreklilik kazanmasına yönelik uygulamalar zaman içerisinde Sadabad'da bulunan süratçi kışlasında da bazı düzenlemeler yapılmasını zorunlu hale getirecekti. Kışladaki neferlerin firar etmesini engellemek ve dış dünya ile aralarındaki bağlantıyı kesmek amacıyla koğuşların etrafındaki duvarların yükseltilmesi ve neferlere talim yaptıracak bir Fransız uzmanın kışlada kalabilmesi için yeni bir odanın inşası nizâmnamenin gerekçelerini hayata geçirebilmek amacıyla alınan tedbirlerdi.⁶³

Topçu Ocağı ve ağası ile bağlantı kurarak birkaç ay sonra İstanbul'dan ayrılacak olan Baron de Tott'un Ocak üzerindeki etkisini azaltan yeni nizâmname, neferler arasındaki gerginliği de artıracaktı. Daha büyük kalibreli topları kullanan kıdemli topçu neferlerinin hafif toplar kullanan süratçilerden kendilerini daha üstün görmeleri bir tarafa, süratçi neferatına ödenen tayinatlar iki topçu sınıfı arasındaki gerilimi tırmandıran sebeplerdi. Yaklaşık 47.000 akçe yevmiye

61 *Mecmu'a-i Vekayi ve Nizâmât*, vr. 24a-25a; BOA, A.E., SABH.I, 19919.

62 Kaydı yenilenen süratçilerin genel olarak ocağın kalifiye elemanları arasından seçildiği gözlemlenmektedir. Ocağın üst düzey zabitleri olan çorbacı, kâtip, müvezzi ve cerrahın yanı sıra Ocak'ta görev yapan yedişer top ustası, tomarcı, hartuççu ve falyacı da kayıtları yenilenenler arasındaydı. Bunlara ilaveten yirmi beş nefer de kendisine yeni Ocak'ta yer bulmuştu. BOA, MAD., 4844, s. 33, 38 ve 50. Şubat 1776'daki kayıtlara göre Süratçi Ocağı'nda halen seksen nefer bulunmaktaydı. BOA, C.AS., 29036, 31732.

63 BOA, C.AS., 38740.

ödenen topçularla karşılaştırıldığında süratçilerin yevmiyeleri 2.290 akçe gibi küçük bir meblağ tutuyor olsa da ocağın maaş tasarruf eden üst düzey zabitlerinin de eklenmesiyle bir aylık toplam mevacib masrafı 682,5 guruşa (81.900 akçe) yükseliyordu. Bunlara bir de neferlere verilen 15,5 guruşluk (1.860 akçe) kisve bahası ve kışlaya tahsis edilen et, ekmek, pirinç ve yağ tayinatları eklendiğinde süratçiler, topçu neferlerinin ve Sadriazam Derviş Mehmed Paşa'nın gözüne batmaya başlıyordu.⁶⁴ Zira maliye silkinden yetişerek son Osmanlı-Rus Harbi'nde cephede defterdarlık görevini yürütmüş olan Mehmed Paşa süratçilerin muharebe performansına tanıklık etmişti.⁶⁵ Bu bağlamda Sadriazam'a göre süratçilerin "şürütlerini icrâya kudret-yâb olamayacakları mukaddem zuhûra gelen hidmetlerinden ma'lûm"du. Kötü anılara neferler arasındaki gerginliğin eklenmesi Süratçi Ocağı'nın mali bağımsızlığının ortadan kaldırılmasıyla sonuçlandı. 27 Eylül 1776 tarihinden itibaren süratçi neferleri artık tayinat almamaya ve Topçu Ocağı'nın mahlûl esameleriyle ücretlendirilmeye başlanıyordu.⁶⁶ Ancak Rusya'ya ödenen harp tazminatı dolayısıyla oluşan açığı kapatmak için alınan bu karar dokuz ay kadar geçerliliğini koruyacaktı. Zira Kırım'da Şahin Giray yönetimi-ne karşı başlayan isyan sebebiyle Rusya ile yeni bir savaşın eşğine gelmesi⁶⁷ Sadriazam Darendeli Mehmed Paşa'ya sefeinin aksine "sür'atçilerin bilâ-lüzûm" olmadığını düşündürecekti.

c. Baron de Tott'dan Sonra Sürat Topçuları

Muhtemel bir savaşta yüksek manevra kabiliyetine sahip Rus topçusunun Osmanlı piyade ve süvarisi üzerindeki baskısını azaltmak amacıyla 1777

64 Topçu Ocağı'nın bürokratik şemsiyesi altına girmeden evvel avarız ve cizye vergilerinden karşılanan Süratçi Ocağı'nın masrafları yıllık yaklaşık 100.000 guruş gibi önemli bir rakama çıkmaktaydı. Nitekim her bir süratçi neferi için Sadabad'da bulunan kışlaya Matbah-ı Amire'den günlük bir çift ekmek, yaklaşık 260 gr. pirinç, 65 gr. yağ, Kasapbaşı'ndan 260 gr. et, İstanbul Gümrük Eminliği'nden de 32,5 gr. zeytinyağı veriliyordu. Süratçi Ocağı'nın genel olarak yıllık maliyeti için bkz. Mustafa Kesbi, *İbretnüma-yı Devlet*, s. 460. Süratçilerin yevmiye ve tayinatları için ayrıca bkz. BOA, C.A.S., 10893, 13711, 15568, 20348, 35841, 37275 ve 42775; BOA, A.E., SABH.I, 7611, 2344.

65 Fikret Sarıcaoğlu, "Mehmed Paşa, Derviş", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2003, XXVIII, s. 507-8.

66 BOA, MAD., 4844, s. 58.

67 Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. II (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1309), s. 81 vd.; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül-Vuku'at*, haz. Yılmaz Kurt (Ankara: Birleşik Yayınları, 2008), s. 418-419 ve Alan Fisher, *Russian Annexation of Crimea, 1772-1783* (Cambridge: Cambridge University Press, 1970), s. 91 vd.

Hazirani’nda Topçubaşı Seyyid Mehmet Emin Ağa’nın arzı üzerine başlatılan süreç 1 Ocak 1778’de çıkan yeni süratçi nizâmnamesi ile son bulmuştu. Süratçilerin, Topçu Ocağı’na tam manasıyla entegrasyonunu öngören yeni nizâmname topçu sınıfının “tahsîl-i fenn-i sür’at eylemesi”ni hedefliyordu. Fakat söz konusu eğitim farklı bir ocakta, belirli neferlere özgü bir ayrıcalık olarak değil artık tüm topçu neferlerinin faydalanabileceği bir şekilde verilecekti. Buna mukabil yeni nizâmnamenin uygulanması ve Ocak’ta disiplinin sağlanması için topçubaşı, ocak kethüdası, ocak başçavuşu, kethüdayeri ile 9, 22, 23, 26, 27, 31, 35 ve 48. cemaatlerin çorbacılarının nazır olarak görevlendirilmesi, bir taraftan Topçu Ocağı’nın süratçiler üzerinde kurduğu denetim mekanizmasına, diğer taraftan da orta dereceli subayların Ocak içerisinde kazandıkları nüfuza işaret ediyordu. Yeni nizâmname, toplam 77 ortadan müteşekkil Topçu Ocağı’nın sefere iştirak etmeyen (mandegan), sınır kalelerinde görev yapan (serhadnişin) ve tulumbacı ortalarının dışında kalan seferber 40 ortasına, ikisi karakullukçu ve 24’ü süratciyan-ı azeb olmak üzere yirmi altışar neferden toplam 1.040 nefer süratçinin ilave edilmesini öngörüyordu. Nizâmname, top mürettebatı konusunda sessiz kalsa da her bir ortaya 24 süratçi neferinin ilave edilmesi, bir sürat topu için 8 nefer tahsis edildiğini ve her bir topçu ortasına da üçer adet sürat topu eklendiğini ima etmektedir. Ancak yaklaşık 80 neferin bulunduğu süratçi kadrosunun bir anda 13 katına çıkarılması bir taraftan büyük bir yetişmiş süratçi neferi açığı yaratırken diğer taraftan da Ocak için gerekli sürat topu miktarını artıracaktı. Bu bağlamda sürat topu ihtiyacının zaman içerisinde yapılacak üretimle karşılanması, kadro boşluğunun da Topçu Ocağı’nın seferber ortalarında görev yapan neferlerin transfer edilmesiyle doldurulması planlanmıştı. Topçu Ocağı kâtibinin tuttuğu kayıtların esas alındığı nakiller sırasında topçubaşı, kethüdası ve çavuşu süratçi kadrolarının “san’at ve ma’rifetten bî-haber sabî ve du’acı zümresinden ve sâ’ir erbâb-ı hiref ve ehl-i sûk makûlesinden” olanlar ve evli neferler tarafından doldurulmasını önlemekle yükümlüydü. Söz konusu kadrolar için fazladan gerekli olan günlük 136,5 kg. et ve ekmek tayinatları ise nefer sayısının artışıyla eşzamanlı olarak tahsis edilecekti.⁶⁸

Ulufeler konusunda da yeni nizâmname kendisinden öncekilerden ayrılmaktaydı. Ocağa girişlerinden itibaren yirmişer akçe ile ücretlendirilen süratçi neferleri beş seneye kadar günlük en çok 39 akçe tasarruf edebileceklerdi. Beşinci ve yedinci seneler arasında 40 akçe yevmiye alan neferlerden talim yapılan “nöbet”

68 11 Ocak 1778’de tayinatlar konusunda yapılan düzenleme ve bu yeni düzenlemenin sahadaki uygulanışı için bkz. BOA, C.AS., 47277 ve 54783.

günlerinde veya cepheye başarı gösterenlerin esameleri 99 akçeye kadar yükseltilebilecekti. On ikinci senenin sonunda "emekdâr" rütbesine nail olan neferler, 12 akçe yevmiye ile emekli olabiliyordu. Emekli olan neferin mahlûl kalan 40 akçelik esamesinin 20 akçesiyle ocağa "fenn-i tob-endâzîde mehâret-i kâmileşi şehâdet ve ihbâr olunan" yeni bir nefer kaydedilecekti. Söz konusu neferin yevmiyesine her bir ulufe dağıtımında birer akçe zam yapılarak beşinci senenin sonunda kırk akçeye sahip olması planlanmıştı. Mahlûl esaminin 7 akçesiyle de ocağa, "küçük sür'atçı 'azeb [namıyla] tahmînen on beş yaşında" çıraklar mülazım olarak kaydedilerek eğitime başlanacaktı.

Bu ödeme sisteminin başarıyla çalıştırılarak esamelerin kontrol altında tutulması için belirli denetim mekanizmalarının kurulması şarttı. Mahlûl esameleri bildiren neferlere "ihbâriyye" ikişer akçe verilmesi ve esame yolsuzluğuna adı karışanların sürgüne gönderilmesi bu önlemlerden ilkiydi. Firari neferlerin reaya statüsüne düşürülmesi ve zabitleri tarafından cezalandırılması da yine esame yolsuzluklarının önlenmesine ve kadronun korunmasına yönelik önlemlerdi. Neferlerin "hasbe'l-beşeriyeye" esir düşmedikleri ya da "özü-i şer'îsi" bulunmadığı sürece ulufesini bizzat alma zorunluluğu da yine aynı problemin çözümüne yönelik bir tedbirdi. Ancak bunlardan daha da önemlisi eskisine göre çok daha sıkı denetlenen bir defter tutma sisteminin kurulmasıydı. III. Selim devrinde uygulanacak olan sistemin bir prototipi olarak görülebilecek bu yeni uygulamaya göre süratçi neferleri, zabitleri tarafından Ocak'ta tutulan deftere kaydedilecek ve kayıtların ilmühaberi Piyade Mukabelesi Kalemî'ne gönderilerek sene sonunda mahlûl esameler de hesaba katılarak Bab-ı Ali'ye arz edilecekti.⁶⁹

Ocak 1775'de çıkartılan nizânamede de gözlemlendiği üzere yeni düzenleme yine "masârifât-ı mîriyyeye zam olunmayarak hariçten tasarrufât" ile gerçekleştirilmeye çalışılıyordu. Buna göre yapılan değişikliğin getireceği mali yükün başta Hotin, Belgrad ve Vidin olmak üzere 20 civarındaki kale neferatının mahlûllerinden Yeniçeri Ocağı'na aktarılan yevmiyeleriyle karşılanması planlanmıştı.⁷⁰ Süratçiler ve yeniçeriler arasında kurulan bağlantı bununla da sınırlı kalmayacaktı. Yeni nizânamenin yayımlanmasının üzerinden bir buçuk sene geçmiş olmasına rağmen sayıları ancak 630 nefere yükselmiş olan süratçilerin ekmeğ tayinatları için gerekli olan unun, Hazine-i Amire tarafından satın alınması öngörülmüştü. Buna mukabil aylık sadece 532 guruş tutan un parasının Hazine

69 BOA, MAD., 4844, s. 60-61 ve *Mecmu'a-i Vekayi ve Nizâmât*, vr.25a-26a.

70 Ahmed Vasıf Efendi, *Mehasinü'l-Asar ve Hakaikü'l-Abbar*, haz. Mücteba İlgürel (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978), s. 8 ve 173.

tarafından ödenememesi sebebiyle 1779 Temmuz ayından itibaren sütratçilerin un giderleri, yeniçerilerinki gibi İstanbul Emtia Gümrüğü'nden ocaklık olarak karşılanmaya başlanacaktı.⁷¹

d. Halil Hamid Paşa ve Sütrat Topçuluğu

Kadim ocaklarla tesis edilen bağ Sütratçı Ocağı'nda zaten var olan disiplin ve esamelerle ilgili kadim problemlerin daha da derinleşmesine yol açacaktı. Oysaki uluslararası ilişkiler açısından Osmanlı İmparatorluğu tarihinin en zor günlerini yaşamakta ve güçlü bir orduya her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaktaydı. 21 Mart 1779'da imzalanan Aynalıkavak Tenkihnamesi ile St. Petersburg idaresi Balkanlarda etkin bir aktör olarak kendisini uluslararası camiaya kabul ettiriyor ve artık İngiltere'ye ihtiyaç duymadan Mora'yı doğrudan tehdit edebilecek stratejik bir konuma sahip oluyordu.⁷² Bavyera Veraset Savaşları'nın Teschen Barışı (13 Mayıs 1779) ile sona ermesinin ardından Viyana ve St. Petersburg arasındaki yakınlaşma ve 1780 yazında gerçekleşen II. Katerina ve II. Joseph arasındaki görüşme Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bir ateşkes olduğuna dair görüşün Bab-ı Ali'ye hakim olmasına sebep olacaktı.⁷³ Genel olarak Osmanlı ordusunun ve özel olarak serhat kalelerinin ve Sütratçı Ocağı'nın tahkimi için geniş çaplı planlara sahip olan Halil Hamid Paşa'nın 1782 senesinin son gününde sadaret makamına atanması bu perspektifin ve diplomatik ortamın bir ürünüydü. II. Katerina'nın artan baskısı, 19 Nisan 1783'de Kırım'ın ilhakıyla birlikte tırmanan İstanbul ve St. Petersburg arasındaki gerilim ve nihayet Fransa ve Bab-ı Ali arasındaki yakınlaşma Halil Hamid Paşa'nın projelerini hayata geçirmesi konusunda uygun bir ortam yaratmıştı.⁷⁴

71 BOA, C.AS., 51978. Bu uygulamanın 1784 yılına gelindiğinde de aynen devam ettiği görülmektedir. BOA, C.AS., 11705 ve 49027.

72 Gabriel Noradounghian, *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, c. I (Paris: Librairie Cotillon, 1897), s. 339 vd. ve *Mecmua-i Muahedat*, c. III (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008), s. 275 vd.

73 Michael Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence, 1683-1797* (Londra: Longman, 2003), s. 369-370 ve Hugh Ragsdale, "Evaluating the Traditions of Russian Aggression: Catherine II and the Greek Project," *Slavonic and East European Review*, 66 (1988), s. 91-117.

74 Ali İhsan Bağış, Kırım'ın kaybının ardından Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi St. Priest ve Halil Hamid Paşa'nın bir reform programı hazırladığını belirtmektedir. Ali İhsan Bağış, *Britain and the Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire: Sir Robert Ainslie's Embassy to Istanbul (1776-1794)*, (İstanbul: Isis Press, 1984), s. 25.

1783 Nisan ayı başlarında Süratçi Ocağı'nın, o döneme kadar yayımlanmış olan üç nizâmnamesi üzerinde çalışmaya başlayan Halil Hamid Paşa, Topçu Ocağı Ağası Mehmed Ağa ile Mustafa Reşid Efendi'yi (Çelebi Efendi) ocağın yeniden yapılandırılmasıyla görevlendirmişti.⁷⁵ İstanbul'da büyük rahatsızlığa yol açtığı gözlemlenen fiilen hizmet vermeyenlerin eline geçmiş olan Yeniçeri Ocağı'nın esamelelerinin yoklanmasına benzer bir biçimde Halil Hamid Paşa, muhtemelen süratçi esamelelerinin de gözden geçirilmesini istemişti. Kısa bir süre içerisinde tamamlanan bu işlemin ardından 25 Nisan 1783'de süratçilere 1.750 yeni kadronun eklenmesi kararı alındı. Nitekim 2 Mayıs 1783'de çıkan yeni süratçi nizâmnamesi "mukaddemâ tahrîr olunub *hâlâ hidmetde bulunan* [sadece] iki yüz elli nefer" süratçiden bahsetmektedir. "Üstâd farz olunacak" bu 250 nefer, yirmişer akçe yevmiye alacak ve Ocağa on beşer akçe yevmiye ile tahrir edilecek 1.750 nefere "mukaddem" olacaktır.

Kadim süratçilerin tecrübelerinden faydalanmaları beklenen yeni neferler güçlü, kuvvetli bekârlar arasından seçilecek ve üç senelik hizmetin ardından kıdemliler gibi günlük 20 akçe tasarruf etmeye başlayacaklardı. Haftada üç gün talim yapması beklenen süratçiler daima ortalarında ve kışlarında ikamet edeceklerdi. 2.000 kişilik sabit kadroda firar, hastalık, emeklilik, şehitlik ya da gazilik gibi sebeplerle oluşacak boşluk ise "tobcu taslakları ve mülâzımları" olan bekârlar tarafından ocak ağasının teklifiyle derhal doldurulacaktı.⁷⁶ Savaş esnasındaki yaralanmaların ardından emekliye sevk edilenlere 40 ila 50 akçeye kadar yevmiye verilmesine müsaade eden nizâmname, normal şartlar altında emekliye sevk edilen neferler için üst yevmiyeyi 30 akçe olarak belirlemiştir. Esame başına her yıl bir gurus harç-ı kalem alınmasına olanak tanıyan yeni nizâmname neferlerin evlenmesine ancak emekliye ayrılmalarından sonra müsaade ediyordu. Sakal bırakmalarında bir beis olmayan süratçi neferlerinin tahrir edildikleri sırada kendilerine verilen senetler ayrıntılı bir biçimde ağaları tarafından yılda bir kez ve talim günlerinde "aralık aralık" yoklanacaktı.

Yeni nizâmname de süratçileri Osmanlı ordu bürokrasisi çerçevesinde Topçu Ocağı içerisine yerleştirmişti. Dolayısıyla tuğ sahibi bir ocak olarak

75 Söz konusu nizâmnamelerin Süleymaniye Kütüphanesi'nde mahfuz bir mecmuada artarda bulunan nüshalarının bu sırada istinsah edilmiş olması ve aynı mecmua içerisinde Kırım, serhat kaleleri ve sınır eyaletleri konusunda pek çok kaydın ve valilerle yazışmaların bulunması mecmuanın mevcut durum konusunda Halil Hamid Paşa'yı bilgilendirmek üzere hazırlandığını düşündürmektedir. *Mecmu'â-i Vekayi ve Nizâmât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3381.

76 Bu konuda iyi bir örnek teşkil etmesi açısından bkz. BOA, C.AS., 50221.

değerlendirilmeyen süratçiler, orduda görevlendirildiklerinde zabıtlarının komutası altında hepsi bir yerde toplanacaktı. Ancak cephe hattına dağıtılmaları ya da seraserlerin komutasında başka bir yerde görevlendirilmeleri söz konusu olduğunda Topçu Ocağı ağası ve zabıtlarının uygun gördüğü tecrübeli süratçiler “odabaşı eskisi” ya da “odabaşı vekili” rütbesiyle zabıt olarak atanacaktı. Bu zabıtların altında her dokuz nefere komuta etmek üzere eski ustalardan birisi top ustası olarak görevlendirilecek ve görevleri süresince de diğer neferlerden iki akçe fazla yevmiyeye sahip olacaklardı. Nizâmname top ustası olarak atanacak kişinin top kullanmayı iyi bilen ve neferlere komuta edebilecek yeteneğe sahip kişilerden seçilmesi gerektiğinin altını çiziyordu. Bu bağlamda bir sürat topunun kullanımı için altı neferin yeterli olduğunu belirten nizâmname muharebe sırasında oluşacak yaralanma veya ölümleri göz önüne alarak her bir topun idaresi için on kişilik mürettebat öngörmekteydi.

Esame yolsuzluklarına karşı beş sene önceki önlemleri tekrar eden yeni nizâmname, İstanbul dışında bir yerde görevlendirildiğinde esamesini bırakarak ocaktan ayrılmak isteyenlerin zorla geri getirilmesini, bunların taslakçılar arasından yerine önereceği adamın ocağa kabul edilmemesini, ulufelerin ağa ve nazırın kontrolünde şahsen dağıtılmasını ve kesinlikle eksik ödenmemesini hükme bağlamıştı. Ancak Halil Hamid Paşa'nın getirdiği en önemli yenilik bir önceki nizâmnamenin nazır olarak görevlendirdiği çorbacıların işlerine son vermesiydi. Nitekim “neferlerin kâffe-i umûrlarına ve ta'lim ü ta'allümlerine nezâret ve dikkat” edecek olan sivil bir nazırın yıllık 3.000 gurus maaşla süratçilerin başına atanması ocaklardaki bürokratik gücün parçalanması, Bab-ı Ali'nin ocaklar üzerindeki etkisinin artması anlamına geliyordu.⁷⁷ 1783 Ağustos'undan itibaren askerî bürokrasinin tepesinde yer alan ocak ağasının yetkilerini paylaşacak ilk sivil nazır ise III. Selim devrinde uzun süre Talimli Asker Nazırlığı yapacak olan Mustafa Reşid Efendi'den başkası değildir.

Ocaklardaki emir-komuta zincirine bir sivilin dâhil edilmesinin yanı sıra mevcudu bir anda 2.000 kişiye yükselen ocağın finansmanı da ciddi bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira 1784 yılı içerisinde yaklaşık 1.320.000 gurus açık verecek olan Osmanlı bütçesinde⁷⁸ yeni bir harcama için kaynak yaratılması imkânsızdı. Bu konuyu görüşmek üzere I. Abdülhamid'in huzurunda yapılan

77 Fatih Yeşil, “Osmanlı İmparatorluğunda Nâzırlıkların Yükselişi: Karşılaştırmalı Bir Analiz Denemesi (1789-1826),” ed. Seyfi Kenan, Hedda Reindl-Kiel, *Deutsch-türkische Begegnungen: Festschrift für Kemal Beydilli* (Berlin: EB Verlag, 2013), s. 475.

78 Mehmet Genç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş,” Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul, Ötügen Yayınları, 2000), s. 222.

meşverette yıllık 77.401,5 guruş tutan 1.750 yeni süratçinin mevaciblerinin Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Arabacı, Sipah ve Silahdar Ocaklarının mahlûllerine ilaveten padişahın yanı sıra kethüda bey, reis efendi ve çavuşbaşının bu işe vakfedeceği 134.000 guruşla karşılanması kararlaştırılmıştı. Bağışlanacak olan "mevkûf" paranın hazinede ayrı bir yerde saklanması ve süratçi neferlerinin tayinatlarının bu kalemden karşılanarak geri kalan meblağın süratçilerin sayısının artırılmasında kullanılması da nizâmnamenin karara bağladığı maddelerden bir diğerydi.⁷⁹

Nazır	Atama Tarihi	Maaşı (Senelik)
Mustafa Reşid Efendi	Ağustos 1783	3.000 guruş
Mustafa Rasih Efendi	16 Haziran 1785	3.000 guruş
İbrahim Efendi	20 Temmuz 1787	3.000 guruş
Ömer Nehci Efendi (İbrahim Efendi Vekil ⁸⁰)	6 Temmuz 1789	2.000 guruş (1.000 guruş)
Mükellefzade Mustafa Efendi ⁸¹	Mart 1792	-
İbrahim Afif Efendi	25 Mayıs 1792	3.000 guruş

Tablo 2: Süratçi Ocağı Nazırları

e. Rus Fobisi: Sınırlara Yapılan Yiğınak ve Taşra Sürat Topçuları

Yeniden nizâm verilerek diğer topçulardan fark ve imtiyazlarının bir göstergesi olarak beyaz çuhadan yeşil püsküllü fesler giymeye başlayan süratçilere⁸²

79 BOA, MAD., 4844, s. 96-99; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), Evrak (E.) 109-11a ve *Mecmu'a-i Vekayi ve Nizâmât*, vr. 4b-7a. Bu konuda ayrıca bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, c. II (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), s. 91-93; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Halil Hamid Paşa," *Türkiyat Mecmuası*, V (1936), s. 226-227 ve Sarıcaoğlu, *Bir Padişahın Portresi*, s. 192-193.

80 İbrahim Efendi savaş sırasında İstanbul'da kalıp Beyoğlu'nda ve Sadabad'da talim yapan süratçi neferlerine 23 Şubat 1792'ye kadar vekil sıfatıyla nazırlık yapmıştır. Bkz. BOA, C.AS., 9423.

81 Mükellefzade Mustafa Efendi'nin kısa bir süre için Süratçi Nazırlığı yaptığı ve bu zaman zarfında Cebeciler Kâtipliği'ne de tayin edildiğinden hazineden nezaret görevi için maaş almadığı anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, MAD.d. 4844, s. 90.

82 I. Abdülhamid'in Halil Hamid Paşa sadaretinde "devletin nizâma girdiğini" belirttiği hatt-ı hümayuna göre önce Topçubaşı Mehmed Ağa yeni süratçi üniformasıyla tebdile çıkmış ve beğenilmesinin ardından üniforma resmîyet kazanmıştır. TSMA, E., 7028-44.

başkentten ve başkent dışında Edirne'den⁸³ asker tahrir edilmeye başlanmıştı. İstanbul'daki Süratçı Ocağı'na asker tahrir edilirken Halil Hamid Paşa da sınır kalelerinin tahkimi ve serhat valilerinin emrindeki garnizonların güçlendirilmesi konusundaki planlarını yavaş yavaş yürürlüğe sokmaya başlamıştı. Bir önceki savaştan alınan derslerle Rus tehdidinin yönelebileceği, başta Balkanlar ve Mora olmak üzere Lübnan kıyıları ve imparatorluğun doğu sınırlarına 1783 Şubatı'ndan itibaren yığınak yapmaya başlayan Osmanlı ordusu, Edirne, Varna ve Sofya gibi önemli menzillerde ve garnizon şehirlerinde top parkları ve mühimmat depoları oluşturmaya başlamıştı.⁸⁴ Söz konusu bölgelere yapılan serasker atamalarından sonra İstanbul'dan gönderilen "serasker takımları"nda yer alan silah ve mühimmatlar içerisinde sürat topları azımsanmayacak bir ağırlığa sahipti. Örneğin Silistre'ye atanan Mehmed Paşa'ya 3 Aralık 1783'te gönderilen şahi, kebir, sürat ve havan olmak üzere toplam 66 toptan müteşekkil serasker takımında 40 adet sürat topu (7 kariş, 1,5 kıyye) bulunuyordu.⁸⁵ Top ve mühimmat ihtiyacını artıran bu durum İstanbul'daki dökümhanelerde çok daha fazla sayıda topun üretilmesini zorunlu kılacaktı. Nitekim geniş depo alanlarına sahip İstanbul ve Edirne gibi top parklarının bulunduğu cephaneliklerden imparatorluğun çeşitli bölgelerine gönderilen toplar dolayısıyla envantere oluşan açık derhal yeni toplar dökülerek tamamlanmaya çalışılıyordu.⁸⁶ Dökülen yeni topların denenmesi sırasında uygulanan prosedür de değiştirilmişti. "Nizâm-ı cedid"e göre dökülen toplar Kapdan-ı Derya (Cezayirli Gazi Hasan Paşa) ya da onun tayin ettiği bir kişi tarafından

83 BOA, MAD., 4844, s. 16.

84 Lübnan kıyılarında Rus donanmasının faaliyetleri ve Beyrut'un işgali hakkında bkz. Richard Ungermann, *Der Russisch-türkische Krieg 1768-1774* (Viyan: Wilhelm Braumüller, 1906), s. 187 vd.. 1768-1774 Savaşı'nda Rusya'nın Kafkaslardaki operasyonları için bkz. John Baddeley, *The Russian Conquest of the Caucasus* (New York: Longmans, Green and Co., 1908), s. 19, 35. Örneğin 1783 Ağustosunda Varna'dan İsmail Seraskeri maiyetine toplam 20 sürat topu gönderilirken, İstanbul'daki Baruthane, Cebehane ve Tophane'den İsmail'e, toplam 2.865,5 guruş tutarında 15.000 yuvarlak, 3.300 misket danesi, 30 kıyye (yaklaşık 38 kg) İsveç barutu, 451 kıyye (yaklaşık 578 kg) kurşun, 715 kıyye (yaklaşık 916 kg) ham demir, 100 kıyye (yaklaşık 128 kg) Mısri fitil, 2.400 fişek, 6.000 frengi şali hartuç, 12.000 teneke falya, 5.000 ağaç plastorya gönderilmişti. BOA, C.AS., 44663. Ayrıca bkz. Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 243.

85 BOA, A.E., SABH.I, 16222. Ayrıca bkz. BOA, C.AS., 40512. 1791'e gelindiğinde serasker takımındaki top sayısı 96'ya çıkarken, takımdaki sürat topu sayısı 42'ye yükselmişti. BOA, C.AS., 23445.

86 Bu hususa dair örnekler için bkz. BOA, A.E., SABH.I, 3349 ve BOA, C.AS., 48114.

dökümhanelerden alınarak muhtemelen açık denizde "bastırılıyordu".⁸⁷ Bu dönemde artan sürat topu ihtiyacını karşılamak üzere Resmi Mustafa Efendi'nin (Campbell Mustafa Ağa) nezaretindeki Hasköy dökümhanesi tam kapasite çalışıyor ve üretimin imparatorluk geneline yaygınlaştırılması için bazı girişimlerde bulunuluyordu.⁸⁸ Özellikle başkente uzak serhate yakın bölgelerde yeni dökümhaneler kurulması için çalışmalar başlatılmıştı. Nitekim 1732-1733 Osmanlı-İran Harpleri esnasında Erzurum'da faaliyet gösteren top dökümhanesinin de ihyasına çalışılmaktaydı.⁸⁹ Selanik, Gelibolu, Mısır ve İstanbul baruthanelerinin ıslahı da bu dönemde yapılan savaş hazırlıkları arasındadır.⁹⁰

Rumeli ve Bosna valileri, Özi ve İsmail muhafızları ve Mora muhassılları maiyetinde talim etmek üzere iki yüzer süratçi neferinin yazılması ve bu bölgelere yirmişer adet sürat topu gönderilmesi kararı da bu süreçte alınmıştı.⁹¹ İlerleyen zaman zarfında Çıldır/Ahışa, Erzurum ve Halep'te ihdası planlanan süratçi birliklerinin teşkili, şüphesiz Rus ordularının sınırda karşılanması ve söz konusu bölgelerdeki kaleler kuşatılmadan önce yapılacak muharebelerde ateş gücünün artırılması amacına matuftu. Hatta Halil Hamid Paşa süratçilerin "keyfiyyet-i i'mâl ve istihdâmına" dair bir risale yazdırıp garnizon komutanlarına göndermişti.⁹²

87 BOA, HAT, 1050. III. Selim devrinde topların yine Kapdan-ı Derya aracılığıyla, tam barut hakkı ve gülle ile bastırıldığı anlaşılmaktadır. BOA, HAT., 8026 ve BOA, C.BH., 6206.

88 1783 Ağustosunda Hasköy'de dökülen sürat topları için gereken malzeme hakkında bkz. BOA, D.BŞM.d, 5166.

89 Bu dönemde cephanelik olarak kullanılan Çifte Minareli Medrese'nin (XIII. yüzyıl) yeniden dökümhane olarak kullanılması imkânsızdı. Burada bulunan mühimmatı depolayacak yer bulamayan Erzurum Valisi Ali Paşa yeni dökümhaneyi inşa edilecek süratçi kışlasının yanında kurmayı planlamaktaydı. Valinin belirttiği bir diğer sorun da Erzurum'da bir top dökümhanesinde hangi araçlara ihtiyaç duyulacağını bilen kimsenin bulunmamasıydı. Bu sebeple Ali Paşa müktedir ve ehil bir kişinin de Erzurum'a yollanmasını istiyordu. BOA, A.E., SABH.I, 4549.

90 BOA, A.E., SABH.I, 684.

91 BOA MAD., 4844, s. 100, 109, 126. BOA, C.AS., 49728. Bunların yanı sıra Soğucak gibi sınırı yakın kalelere de sürat topları gönderilmekteydi. BOA, A.E., SABH.I, 16394.

92 Süratçilerin kullandıkları mühimmatların nasıl hazırlanacağı, toplarla birlikte cephede kaçır atımlık mühimmat bulunması gerektiği, sürat topçularının taktik kullanımı ve zabitanın görevleri hakkında bilgi veren, bir nevi talimname niteliğinde olan bu risalenin inşa edilecek olan süratçi kışlalarında gece ve gündüz okunarak neferlerle müzakere edilmesi emredilmişti. Süratçiler konusunda yayımlanacak ikinci makalede ayrıntılı olarak tartışılacak bu risalenin ulaşabildiğimiz iki nüshasından ilki Bibliothèque Nationale de France'da Suppl. turc 224 numara ile kayıtlıdır. 15 varaktan müteşekkil bu nüshanın ilk sayfasında "M[anuscrit] T[urc] Livre de Tactique M[anu]s[crit] de quelques feuilles seulement. Sans titre et sans nom d'auteur.

Sürat topçularının İmparatorluğa kâğıt üzerindeki dağılımı.⁹³

Ce m[anu]s[crit] a été rapporté d’Egypte par le général [Jacques François de Boussay] Menou et déposé par lui à la Bibliothèque nationale le 18 Ventos[e] an XI.” [Birkaç varaktan ibaret Türkçe Elyazması Taktik Kitabı. Başlık ve yazarı meçhul. Bu elyazması Mısır’dan General Menou tarafından getirilmiş ve onun tarafından [devrimin] on birinci yılının 18 Ventose’unda [9 Mart 1803] Milli Kütüphaneye bağışlanmıştır.] notu bulunmaktadır. Bu nüshanın Cezayirli Gazi Hasan Paşa’nın sürat toplarıyla beraber bölgede yaptığı isyan bastırma harekâtları sırasında ya da Cezzar Paşa’ya gönderilmiş olan sürat toplarıyla beraber bölgeye intikal ettiği düşünülebilir. Risalenin ikinci nüshası ise Süleymaniye Kütüphanesi’nde *Tercüman Gazetesi* Kitaplığı Y/179 numara ile kayıtlıdır. 21 varaktan müteşekkil söz konusu yazmanın ilk sayfasında “Sahib ve malik Velinakizade Ahmed Efendi Halife-i Dergâh-ı Ali tahriren fi 5 M[uharrem] 1211[11 Temmuz 1796]” kaydı bulunmaktadır. Bu nüshanın 16. ve 20. varakları farklı bir hatla istinsah edilmiştir. Bu varaklarda ilk nüshada bulunmayan farklı mühimmatların hazırlanması tasvir edilmektedir. Paris nüshasında yer verilen bazı bölümler bu nüshanın derkenarına kayıt edilmiştir. Söz konusu risale konusunda ayrıca bkz. Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 244-245. Sayda valisi Cezzar Paşa’nın istidasıyla Hasköy’de dökülerek bölgeye gönderilen sürat topları için bkz. BOA, C.AS., 45626. Mısır ve süratçiler arasındaki ilişki için ayrıca bkz. BOA, HAT 1451.

⁹³ Parantez içerisindeki sayılar söz konusu eyaletteki sürat topçusu neferlerinin sayılarını göstermektedir. Zaman içerisindeki değişimleri işaret etmek üzere süratçi birliklerinin teşekkülü sırasında öngörülen mevcudun üzeri çizilmiş, yanına nihaî sayı yazılmıştır.

Hasım "topuna karşı top atmak ve tabur cenglerinde kullanmak" üzere süratçi ortaları tesis etmesi istenen valiler İstanbul'dan gelen emir ve risale ile beraber bir de nizâmname almışlardı. Doğrudan başkentin güvenliği ile alakası sebebiyle ilk ortanın teşkil edileceği bölgenin adıyla, Mora Nizâmı olarak anılacak olan yedi maddelik nizâmname süratçi ortalarının teşkilat yapısını, yevmiye ve tayinat miktarlarını, ödemelerin nasıl yapılacağını ayrıntılı olarak tasvir etmektedir. Farklı yerlere gönderilen söz konusu nizânnamelerde sadece yazılması istenen neferat sayıları, dolayısıyla maaş miktarları değişiklik gösteriyordu. Buna göre on beşer akçe yevmiye ile yazılan taşra süratçileri, 20 akçe yevmiye alan "fehm ve zekâ sâhibi, müsta'id" top ustalarının gözetiminde bulunacaktı. Neferlerin özellikleri konusunda genel olarak ayrıntıya girmeyen nizâmname Rumeli Eyaleti'ndeki süratçi ortasına genel olarak İşkombi Nehri'nin kuzeyinde yaşayan ve Arnavutçanın Gehg diyalektini konuşan taifeden nefer tahrir edilmesini emrediyordu. Gehglerin ya da belgelerin diliyle Keko taifesinin genel olarak uzun boylu, güçlü, atletik yapılı, sağlıklı ve soğukkanlı savaşçılar olarak bilinmeleri Tosk Arnavutlarına tercih edilmelerinde rol oynayan en önemli unsur olmalıydı.⁹⁴

Top ustalarına özel bir yer ayıran nizâmname, bunların "işe yarar üstâdlardan ve müdebbir, âkil ve dâna" kişilerden seçilmesini hükme bağlamıştı. Nitekim top ustaları muharebe sırasında neferata komuta ederek süratle top atmalarını sağlamaktan ve barış zamanında emrindeki dokuz yoldaşını zabt u rabt altında tutmaktan sorumluydu. Nizânnamenin bir top için uygun gördüğü mürettebat sayısının on olduğunu söylemek mümkündür. Zira taşra süratçileri için kaleme alınan nizâmname, İstanbul süratçi nizânnamesinden farklı olarak, bir sürat topunun sekiz neferle idare edilebileceğini belirtse de muharebe sırasında yaşanacak zayıatlar için her bir topa iki adet yedek topçu tahsis etmişti. Top ustasının ölümü durumundaysa emrindeki dokuz neferden "müsta'idi" ustalığa terfi ettirilirken, terfi eden neferin esamesi "istihdâma şâyeste ve fenn-i mezkûru ta'lîm" edecek bir bekâra verilmeliydi.

Ortanın üst düzey zabitleri ise "zabt u rabta kâdir, i'mâl-i tob ve neferâta muktedir" 50 akçe yevmiye tasarruf edecek ağa/topcubaşı ve çavuştu. Ancak Rumeli Eyaleti süratçileri gibi daha büyük nüfusa sahip ortalarda ağa ve çavuşlar arasında serbölükler bulunuyordu. Disiplin ve kontrolü sağlamak amacıyla eğer müsaitse vali saraylarının içinde, değilse vali sarayına yakın bir mahalde yapılacak

94 Bu konuda bkz. TSMA, E., 152-16 ve 42a. Gehgler için ayrıca bkz. *Tagebuch einer Reise durch Griechenland und Albanien, von einem Deutschen, der in Englischen Diensten stand* (Berlin: Vereinsbuchhandlung, 1826), s. 190-191 ve Robert Elsie, *Historical Dictionary of Albania* (Toronto: Scarecrow Press, 2010), s. 163.

kışlada ikamet edecek olan neferler haftada iki gün şehir dışında ateşli ve diğer günler de kışla içerisinde “kuru” talim edip “fenn-i sür’ate dâ’ir tahrîr” edilen risaleyi aralarında müzakere ederek ehliyet kazanacaklardı. Nizâmnamelerde kışla ikameti ve vali nezareti konusunda oldukça kesin ifadelerin kullanılmasının en önemli sebebi neferlerin valilerin gözetiminden çıkması durumunda “sür’at fenninin i’ mâl ve icrâsında betâ’et üzere hareket edeceklerinin” düşünülmesiydi.⁹⁵ Fakat buna rağmen nizâmnamelerin genel olarak neferata verilecek izin konusunda sessiz kalması kayda değerdir. Ancak Rumeli valisi ile yapılan bir yazışma sonrasında Bab-ı Ali bu konuya açıklık getirmiştir. İzin verilmesinin yasaklandığı sefer zamanları dışında dört bölükten oluşan Rumeli Süratçı Ortası’nın iki bölüğü ruz-ı kasımdan ruz-ı hızıra kadar izne gönderilebilecekti. Bir sonraki sene ise izne çıkmamış olan diğer iki bölük aynı süre zarfında izin kullanma hakkına sahipti. Bu bağlamda yazın/sefer mevsimi süratçı neferlerinin tamamı vali maiyetinde kışlada kalırken her yıl kış aylarında iki orta kışlada nöbetçi olarak bırakılıyordu.⁹⁶

Nizâmname esamelerin dağıtımı için genellikle bölge ayanından seçilen elli akçe yevmiye ile “müstakîm, dîndâr, emr-i me’ mûresinde mukaddem ve sadâkatkâr” bir mukabeleci atanmasını emretmekteydi.⁹⁷ Barış ve savaş zamanında görevlerinin başında bulunacak olan mukabeleciler bir anlamda İstanbul’daki süratçı nazırının taşradaki temsilcileri gibidir. Süratçıların “nizâm-ı hâl ve i’ mâllerine” dikkat ederek nizâmın uygulanmasını sağlamanın yanı sıra Ocak kayıtlarının tutulması ve yevmiyelerin dağıtılmasından da mukabeleciler sorumluydu.⁹⁸

95 Nitekim Rumeli valileri Manastır’da bulunduğu anda süratçiler de onunla beraber gidecek, vali Sofya’ya döndüğünde de yine onunla beraber geri gelecekti. BOA, C.AS., 46601. Benzer bir durum Mora süratçıları için de geçerlidir. Kışlanın Anabolu Kalesi yakınında bulunması valinin ise Tripoliçe’de ikamet etmesi nezaret mekanizması açısından büyük bir probleme işaret etmekteydi. Bu sebeple Mora süratçılerinin yarısı Tripoliçe’de vali gözetiminde haftada iki gün ateşli top talimi yaparken, diğerleri Anabolu Kalesi’nde kalacak ve üç ayda bir, iki birlik yer değiştirecekti. BOA, C.AS., 24799 ve C. Maliye (ML.), 5310.

96 TSMA, E., 152-42a.

97 Nizâmname her ne kadar dürüst ve iş bilir olması dışında mukabelecilerin taşınması gereken özelliklere yer vermese de ortanın kurulacağı bölgede yaşayan birden fazla ayan bu göreve talip olabilmekteydi. Hatta İstanbul’da bulunan süratçı nazır ve ortanın en üst zabiti konumundaki vali farklı kişileri aynı göreve atayabilmekteydi. Bu gibi sorunlar da genel olarak valinin tercihi dikkate alınmaktaydı. Süratçı Nazırî Reşid Mustafa Efendi’nin Sofya mukabeleciliğine Manastırlı Selim Ağa’yı ve Sofya Seraskeri İsmail Paşa’nın aynı göreve Sofyalı Vaizzade Mehmed Ağa’yı ataması ve sorunun çözümü konusunda bkz. BOA, A.E., SABH.I, 4969; BOA, C.AS., 46601 ve TSMA, E., 152-15a.

98 BOA, C.AS., 46601.

Mora gibi 100 mevcutlu bir ortanın yıllık 4.720 guruş, Erzurum gibi 152 mevcutlu bir ortanın yıllık 7.242 guruş ve Bosna gibi 202 nefere sahip bir ortanın yıllık 9.381 guruş tutan mevacibleri bölgedeki mukataalardan, genellikle de cizye gelirlerinden ocaklık usulüyle ödenecekti.⁹⁹ Buna göre neferler mukabeleci tarafından isim, resim, şöhet ve eşkâlleriyle mukabele defterine kayıt edilecek, söz konusu defter İstanbul'a gönderilerek Piyade Mukabelesi Kalemî'ne onaylatılıp Başmuhasibe bilgilendirilecekti. Her bir ulufe dağıtımından önce Başmuhasibe'den çıkan mukabele tezkerelerinin üzerlerine valiler buyruldu yazarak, ocaklık gelirin mültezimi ya da cizyedarından gereken meblağı tahsil edecekti. Yaşanacak karışıklıkların önlenmesi için ocaklık olarak tahsis edilen cizye gelirleri muharrem ayı başında, mukataa gelirleriyse mart ayı başında tahsil edilerek ödeme gününe kadar mukabeleciler tarafından saklanacaktı. Mültezim ve cizyedarlar, senet olarak kabul edilen üzeri buyruldu tezkirelerde yazılı meblağı daha sonra hazineye yapacakları ödemeye mahsuben hesaplarından düşecekti.¹⁰⁰ Bütün bu işlemler için harç-ı kalem ya da bir başka isim altında ücretin talep edilmemesi de nizânamede vurgulanan bir diğer ayrıntıydı. Bu karmaşık işlemin ardından yevmiyeler vali ve zabitan huzurunda sergi edilerek, mukabeleci tarafından mukabele defterine tatbiken şahsa ödenecekti. Ödeme sırasında her bir neferin ismi ve üzerinde ikamet ettiği mahallenin yazılı olduğu bir de sergi defteri tutuluyordu. Terk-i hizmet eden neferlerin isimlerinin yanında ise yerine tahrir edilen yeni neferin ismi yazılıydı. Ancak bazı neferlerin isimlerinin üzerinde "müddet-i vâfire hizmet edip mevâcib te'hîre dūçâr olduğundan terk-i hizmet" kaydının düşülmüş olması mevacib ödemelerinin her zaman düzenli bir şekilde yapılmadığına işaret etmektedir. Kadı ve mukabelecinin onayladığı sergi defterleri, hüccet eklenerek daha sonra ödeme konusunda bilgilendirme amacıyla başkente gönderiliyordu.¹⁰¹ Nizâname'nin belirttiği ve ödeme sürecinin gösterdiği biçimde sipariş ya da pusulayla ödeme yapılması yasaktı. Hastalık gibi sergiye gelmemek için özr-i şer'isi bulunan neferin yevmiyesi ise güvenilir bir kişi tarafından kışlaya gönderilerek zabitleri ve yoldaşları huzurunda yine şahsa teslim edilecekti. İsmi mukabele defterinde bulunmayan ya da firar ettiği ortaya çıkan bir nefere rastlanması durumunda orta zabitanı tedib edilecekti. Bu tür aksaklıkların ol-

99 Cizye gelirinin ocaklık olarak tahsisinde kimi zaman ciddi sorunlar ortaya çıkabilmekteydi.

Örneğin 1783 yılında Bosna'da baş gösteren vebanın ahaliyi kırması sebebiyle cizye geliri 200 mevcutlu Bosna süratçilerinin maaşlarını kaldıramaz durumdaydı. BOA, A.E., SABH.I, 14301. Bosna süratçilerinin mevacib ödemeleri için bkz. BOA, C.AS., 38710.

100 BOA, MAD., 4844, s. 116 ve BOA, C.AS., 49243.

101 Örnek olarak bkz. BOA, C.AS., 39435.

maması için valiler zaman zaman, bilhassa talim günlerinde neferatı yoklamakla yükümlüydü. Firarların derhal valiye bildirilmesini isteyen nizâmname, firarının yerine yine aynı bölgede ikamet etmekte olan tüvana ve bekar bir gencin ocağa tahrir edilmesini öngörüyordu. Emeklilik de oldukça sıkı kurallara bağlanmıştı. Zira hizmet yılı veya yaşı itibarıyla ya da yaralanma sonucunda emekliliği hak ettiği düşünülen neferin öncelikle mukabele defterinden hizmet yılının öğrenilmesi veya muharebede yaralanıp hizmete liyakati kalmadığı vali, kadı ve zabitleri tarafından onaylanması ve nihayet durumun İstanbul'a bildirilmesi gerekiyordu. Emekliye ayrılan neferin yerine de yine bölgede ikamet etmekte olan bir başka genç bekâr erkek ocağa kaydedilecekti.

Daimî olarak vali maiyetinde görev yapacak olan taşra süratçileri, savaş zamanında vali ile birlikte görev yerine gitmekle yükümlüydü. Ortaya kayıtlı neferlerin yerlerine bir başkasını göndermek için yapacakları başvuruların kabul edilmesini kesin bir dille yasaklayan nizâmname, firari neferin de zecren yakalanarak görev yerine gönderilmesini emreliyordu. Barış zamanında tayinatları valiler tarafından ödenecek olan süratçilerin savaş sırasında hem yevmiyeleri hem de tayinatları miri hazineden finanse edilecekti.¹⁰²

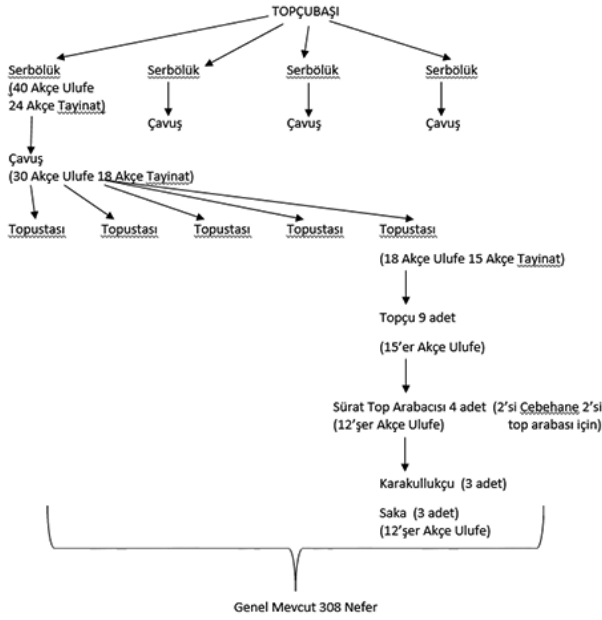
Hazine, süratçilerin maaş ve tayinatlarını karşılamının yanı sıra neferatın kalacağı mekânların inşası için de bütçesinde yer ayırmak zorundaydı. Ancak imparatorluğun içinden geçtiği mali darboğaz bu sorunun da çözümüne ket vuracaktı. Bu sebeple taşra süratçilerinin çoğunlukla vali sarayları içerisinde, zorunlu hallerde de vali ikametgâhlarının yakınında bir yere inşa edilen kışlada ikamet ettikleri görülmektedir.¹⁰³ Örneğin Mora gibi maddi yetersizlikler dolayısıyla kışla inşa edilemeyen yerlerde süratçiler topçu kışlasında yatırılmakta ve bu da ocağa olan rağbeti azaltarak asker tahririni olumsuz yönde etkilemekteydi.¹⁰⁴ Benzer bir durumun Erzurum'da da yaşandığı söylenebilir. 1785 Martı'nda Erzurum Valisi Ali Paşa, vali ikametgâhına yakın 19 odalı, top ve mühimmat ambarlarının bulunduğu bir kışlanın inşası için harekete geçmiş ve 17.500 guruh tutan keşif

102 Mora Süratçi Ortası nizâmnamesi için bkz. BOA, MAD., 4844, s. 110-111. Erzurum Süratçi Ortası nizâmnamesi için bkz. BOA, A.E., SABH.I, 4549; BOA, MAD., 4844, s. 124-125. Çıldır Süratçi Ortası nizâmnamesi için bkz. BOA, MAD., 4844, s. 112-113. Bosna Süratçi Ortası nizâmnamesi için bkz. BOA, C.AS., 13885; 40983. Rumeli Süratçi Ortası nizâmnamesi için bkz. BOA, MAD., 4844, s. 119-120; BOA, A.E., SABH.I, 16470. Özi Süratçi Ortası nizâmnamesi için bkz. BOA, MAD., 4844, s. 122 ve BOA, C.AS., 45807.

103 BOA, A.E., SABH.I, 14301.

104 BOA, C.AS., 52480 ve 52865.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA "SÜRAT" TOPÇULUĞU I (1773-1788)

Rumeli Eyaleti Süratçı Ortası Teşkilatı Tablosu

bedelini kadı ilamıyla İstanbul'a bildirmişti. Ancak Süratçı Mukabelecisi Hasan Efendi'nin inşa etmesi planlanan kışla 1796 yılına kadar yapılmayacaktı. Zira Halil Hamid Paşa'nın sabık silahdarı devrin Erzurum valisi (Kör) Yusuf Ziya Paşa süratçilerin ikamet edeceği bir kışlanın bulunmadığını İstanbul'a rapor etmekteydi. Sürat top ve mühimmatının vali ikametgâhının içindeki meydana konması sebebiyle yağmur ve şimşekten az vakitte "heder ve telef" olduğunu belirten Yusuf Ziya Paşa, mukabeleci için bir odası, neferat için koğuşu, silahlık ve cephaneliği ve nihayet bir de "kahve odası"nın bulunduğu etrafı duvarla çevrili bir kışlanın sadece 2.946 guruşa mal olacağını hesaplamıştı.¹⁰⁵

Taşra süratçilerinin kurulduğu eyalet merkezlerine İstanbul'dan sadece birer ferman, nizâmname ve risale gönderilmemişti. Valiler süratçı neferi tahrir ederken İstanbul'dan da söz konusu bölgelere sürat topu ve mühimmatıyla¹⁰⁶ birlikte sürat

105 BOA, A.E., SABH.I, 4549; C.AS., 1533; 7446 ve 15220. İki keşif bedeli arasında yüksek enflasyona rağmen neredeyse 14.500 guruşluk farkın bulunması dikkat çekicidir.

106 1783 Kasım'ında Mora'ya ve Bosna'ya gönderilen 42 adet sürat topu için bkz. BOA, A.E., SABH.I, 9812; BOA, C.AS., 9924; 36581. 1783 Ekim ve Aralık aylarında Balkanlardaki Rus cephesinin merkez cephaneliği olan Sofya'ya gönderilmesi planlanan 60 sürat topu için bkz. BOA, C.AS., 9793; 13462; 26220; 49423. Ekim 1783'te Özi'ye gönderilen on adet

talimini bilen neferler,¹⁰⁷ yeni tip top ve mühimmat arabalarının yapımında ustalaşmış tekerlekçi, çilingir, marangoz gibi zanaat erbabı¹⁰⁸ gönderilmeye başlanmıştı. Nitekim elde bulunan eski tip sürat toplarının çapları 1-1,5 kıyye arasında değişmekteydi ve bu toplar de Tott'un döktüğü 7 karış uzunluğundaki toptan 1 karış daha kısaydı. Üstelik Halil Hamid Paşa ordu envanterinde kayıtlı toplar konusunda da gerekli bilgiye bir türlü ulaşamıyordu. “Sür’ate elveren topların ‘aded ve karışlarını bilmek matlûb-ı hümayûn” olduğu 1783 Temmuz’unda yapılan sayımla beraber Bab-ı Ali nerede, hangi büyüklükte kaç adet topu olduğuna dair daha net rakamlara da sahip olacaktı.¹⁰⁹ Bunun yanı sıra valilerin kendilerine ulaşan mühimmatın tamamını sürat taliminde ya da bir başka şekilde kullanması yasaklanmıştı. Zira gönderilen mühimmatın yarısı talimlerde kullanılacakken diğer yarısı da korunaklı bir yerde bölgedeki cebeci vekili tarafından sefer için saklanacaktı. Vali, süratçi zabitanı ve mukabelecinin nezaretinde saklanan talim mühimmatı ise ateşli talimin icra edileceği günlerde vali buyrulduyuyla cebeci

---

sürat topu için bkz. BOA, C.A.S., 40794. Eylül 1783’de Silistre’ye gönderilen 10 adet sürat topu için bkz. BOA, C.A.S., 52392. 1784 Ocağı’nda Çıldır’a gönderilen üç sürat topu için bkz. BOA, A.E., SABH.I, 15499. Aynı dönemde Halep’e gönderilen 10 sürat topu için bkz. BOA, C.A.S., 39198. Balkanlara yapılan sevkiyatın Edirne’de bulunan büyük cephanelik üzerinden gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1783 Haziran ve Eylül aylarında İstanbul’dan Edirne’ye 112 adet sürat topu ve çok sayıda cebehane arabası nakledilmişti. BOA, C.A.S., 43806, 43947, 43980, 44013, 44439 ve 47785. Edirne’den Sofya’ya 1783 Eylülünde gönderilen 10 sürat topu için ayrıca bkz. BOA, C.A.S., 44442 ve 48014.

107 Erzurum’a gönderilen “fenn-i tob-endâzi-yi sür’atte üstâd beş nefer” için bkz. BOA, C.A.S., 15693. Ocak kurulup belirli bir gelişme gösterdikten sonra sürat topunu kullanmayı bilen neferlerin imparatorluğun diğer önemli bölgelerine sürat talimini göstermek üzere gönderildiği anlaşılmaktadır. Örneğin 1786 Ağustosunda Sohum’a 10, Soğucak’a 15 süratçi neferinin gönderilmesi konusunda bkz. BOA MAD., 4844, s.130.

108 Bu konuda bkz. BOA, A.E., SABH.I, 11292; BOA, C.A.S., 20033, 40206, 51577.

109 Yapılan sayıma göre bu sırada Edirne’de toplam 35, Varna’da 21’i sürat ve onu yarım kıyyelik, Silistre Kalesi’nde de beşi 1,5, onu 1 kıyyelik ve tamamı 6 karış uzunluğa sahip 15 top bulunmaktaydı. Sayımın ayrıntıları için bkz. BOA, C.A.S., 39515. Bölgeye 1784 Martı’nda gönderilen onar adet sürat top ve mühimmat arabaları için ayrıca bkz. BOA, A.E., SABH.I, 20438. Aynı yılın Kasım ayında Bosna’ya gönderilen 20 sürat topu ve mühimmatı için bkz. BOA, C.A.S., 51868. Söz konusu sevkiyatın zaman içerisinde devam ettiği ve önemli merkezlerdeki eski sürat toplarının yenileriyle değiştirildiği anlaşılmaktadır. Belgrad Muhafızı Mahmud Paşa’nın 1785’de yaptığı sayım ve Belgrad’a 10 adet yeni sürat top ve arabasının gönderilmesi konusunda bkz. BOA, A.E., SABH.I, 1732; BOA, C.A.S., 47404; 12991. Silistre’ye gönderilen 10 sürat topu için bkz. BOA, A.E., SABH.I, 1054. Soğucak muhafızına ve Çıldır’a gönderilen yirmişer top ve araba için bkz. BOA, C.A.S., 13091; 38714.

vekilinden teslim alınacaktı. Talim için ayrılan mühimmatın bitmesi durumunda, yine sefer için ayrılan mühimmata dokunulmayıp İstanbul'dan yeni bir sevkiyat yapılması talep edilecekti.¹¹⁰

Ateş gücünü, bir başka ifadeyle ordunun hızını artırmak amacıyla top, mühimmat ve talim konusunda atılan devrimsel adımlar daha hızlı intikal için üretilen arabaların da değişmesini zorunlu kılmıştı.¹¹¹ Baron de Tott'dan önce dökülen sahra toplarından farklı kalibrelere sahip sürat topları için değiştirilebilir parçalara sahip arabaların yanı sıra, eskisine göre daha kullanışlı ancak farklı bir dizayna sahip mühimmat arabalarının ve bunların yedek parçalarının üretimi zaman içerisinde Bab-ı Ali için ciddi bir sorun haline almaya başlamıştı. Süratçi ortalarının kurulduğu merkezlere sürat ve cebehane/mühimmat arabalarının "ta'mîr ve tecdîdi fenlerini" bölgenin "müsta'id esnâfına" öğretmek üzere marangoz, çilingir ve çıkırkıcılar gönderilmiş olsa da ana üretim merkezi hala İstanbul'du.¹¹² Çağın bir gereği olarak emek-yoğun bir üretim tarzının hüküm sürdüğü kapitalistleşmiş bir imparatorlukta, bu durumun üretim maliyetini bir anda artıracığından kuşku duyulamaz. Zira yeni tip sürat topu arabaları, yedek parçalarıyla beraber yaklaşık 194 guruşa mal olmaktaydı. Bu meblağa yaklaşık 28 guruş tutan koşum takımlarının ve yine top arabasının ayrılmaz parçası cebehane sandığının 8,5 guruşluk maliyeti eklendiğinde tek bir top arabası için yapılan harcamanın yaklaşık 230,5 guruşa mal olduğu görülmektedir. Bu bağlamda toplam maliyeti sadece 58,5 guruş tutan "kâr-ı kadîm" top arabalarından dört tane üretmek yerine Osmanlı ordusu tek bir top arabası üretmeyi tercih etmişti.¹¹³ Nitekim Çıldır gibi 10 sürat topunun bulunduğu bir ortaya gönderilen top arabalarının, nakliye ücreti ve topkeşan bargirleri dışarıda tutulmak kaydıyla, toplam maliyeti yaklaşık

110 Bu konuda bkz. BOA, C.AS., 24799; 39604; 41181 ve 52159. Mühimmatla ilgili talepleri, İstanbul'un geri çevirmediği anlaşılmaktadır. Erzurum'a 1785 Eylülünde sürat topu taliminde kullanılmak üzere gönderilen 4.000 şalı hartuç ve 6.000 teneke falya için bkz. BOA, C.AS., 15693.

111 Osmanlı İmparatorluğu'nda top arabalarının değişimi hakkında kısa bir malumat için bkz. Kahraman Şakul, "General Observations on the Ottoman Military Industry, 1774-1839: Problems of Organization and Standardization," *Science between Europe and Asia: Historical Studies on the Transmission, Adoption and Adaptation of Knowledge*, ed. Feza Günergun, Dhruv Raina (Londra: Springer, 2011), s. 49-50.

112 Örneğin Mora'ya gönderilen top arabası ve mühimmat üretiminde uzmanlaşmış beş usta için bkz. BOA, C.AS., 20033.

113 BOA, C.AS., 10552; 44000 ve 48516. Top arabalarının maliyeti hakkında ayrıca bkz. Şakul, *General Observations*, s. 53.

2.305 guruştı. Toplam 102 nefer barındıran aynı ortanın yevmiye giderinin aylık yaklaşık 407,5 guruş olduğu düşünüldüğünde, top arabaları için yapılan masrafın büyüklüğü çok daha anlaşılır bir hale gelmektedir.

Üretim maliyetinin artışının yanı sıra, aynı anda çok sayıda top arabasının üretimine başlanması, hammadde ile ilgili sıkıntıları da beraberinde getirecekti. Bu dönemde Balkan şehirleri İstanbul'un ıhlamur ağacı ve dişbudak kerestesi taleplerini karşılayabilmek için büyük çaba sarf ediyordu. Arabaların metal aksamında ve ahşap kısımlarının güçlendirilmesinde kullanılacak demir ise İsveç'ten ithal ediliyordu.¹¹⁴ Maliyet hesaplarının yanı sıra yeni tip top arabalarının kullanımında uzmanlaşmış profesyonel neferlerin azlığı bir diğer sorundu. 1784 yılının ilk aylarında Arabacı Ocağı'nın kurumsal yapısı dâhilinde sürat top arabacıları ortalarının kurulması bu problemin çözümüne yönelik bir girişimdi. Toplam 150 nefer mevcutlu üç ortadan müteşekkil sürat top arabacıları bir taraftan yeni tarzda üretilmiş sürat topu arabalarının kullanımını talim ederken, diğer taraftan da bu topları çekecek "mu'allem bargirler" yetiştirecekti. Arabacı Ocağı'nın bir parçası olarak kurulmuş olsa da Sürat Top Arabacıları diğer arabacı neferleriyle aynı kışlayı paylaşmayacaktı. O sırada Arabacı Ocağı'nın depo olarak kullandığı Şehremini'ndeki baruthane, içine ahırların ve koğuşların inşasının yapımından sonra Sürat Top Arabacıları Kışlası olarak tahsis edilecekti.¹¹⁵

Sürat Top Arabacıları Ocağı sadece İstanbul'da kurulmamıştı. Büyük bir garnizona sahip olan Bosna'da da 60 neferden müteşekkil bir Sürat Top Arabacısı Ortası kurulmuştu. Topkeşan atları için ahır, kendileri için de süratçiler gibi bir kışlanın inşa edilmesini ve aynı hizmetin farklı yönlerini icra etmeleri dolayısıyla aynı tayinatı almayı talep eden Bosna'daki sürat arabacılarının zabiti Ali Ağa durumu bizzat arz etmek üzere 1785 yılı başlarında başkente gelmişti. Tuna hattının Habsburg cephesini tutan Bosna gibi Rus cephesini savunan seraskerlik merkezi Sofya'da da sürat top arabacı ortasının teşkil edilmesi Halil Hamid Paşa'nın da belirttiği üzere sefer sırasında hayati öneme sahip olan zamanın kazanılmasını amaçlıyordu.¹¹⁶

114 Top arabaları ile benzer malzemelerin kullanıldığı cebehane/mühimmat arabalarında kullanılan malzeme ve maliyetleri konusunda bkz. BOA, C.AS., 18985; 20028; 30391; 31173; 39471 ve 44700.

115 Bu konuda bkz. BOA, MAD., 4844, s. 46 ve BOA, A.E., SABH.I, 15624; C.AS., 14826, 16122. Eski Baruthane'de yapılması düşünülen inşa faaliyetinin 13.535 guruş tutması bekleniyordu. Söz konusu baruthane konusunda ayrıca bkz. Muzaffer Erdoğan, "Arşiv Vesikalarına Göre İstanbul Baruthaneleri," *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II (1956), s. 121 ve Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, s. 177.

116 BOA, A.E., SABH.I, 25784, 16704; TSMA, E., 152-16 ve BOA, MAD., 4844, s. 121.

1784 sonlarında topçu subayı St. Remy'nin başkanlığında yeni bir Fransız askerî uzman heyetinin İstanbul'a gelmesi "fenn-i sür'at ta'lîmi" konusunda olduğu kadar top dökümünde de gelişme sağlanmasına sebep olacaktı. Humbaracıbaşı ve Hasköy Tophanesi Nazırı Resmi Mustafa Efendi'yle istişare içerisinde ve muhtemelen Gazi Hasan Paşa'nın himayesinde Tersane-i Amire'deki humbara manüfaktüründe Fransız uzmanların gelişimiyle beraber yürütülen yoğun çalışmanın top ve mühimmat üretimini büyük ölçüde artırdığı söylenebilir.¹¹⁷ Hatta Gazi Hasan Paşa, Fransız uzmanlardan o kadar memnun kalmıştı ki yeni bir heyetin İstanbul'a gelmesi için çaba sarf etmeye başlamıştı. Top dökücülerinden oluşan yeni bir heyetin 1785 Temmuz'unda İstanbul'a gelmesi Tersane'deki ve Hasköy'deki top ve mühimmat üretimini zirveye çıkarttı. Artışta şüphesiz Fransız uzmanların talebiyle ve Süratçı Nazırı Rasih Efendi'nin gözetiminde inşa edilen yeni döküm ocağının da payı olsa gerektir.¹¹⁸ Zira bu dönemde Osmanlı ordusu için üretilen sürat toplarının yanı sıra Tunus'a dahi top sevkiyatı yapılmaya başlanmıştı.¹¹⁹

f. Sonuç: Çözüm Bulunamayan Kadim Sorunlar

Top üretiminin artırılması, Osmanlı ordusunun yapısal problemlerini tevarüs eden süratçı ortalarındaki sorunların çözülmesi anlamına gelmiyordu. Üzerinde fazla düşünülmeden yüksek tehdit algısının yarattığı psikoloji ve Kartal Bozgunu'nda Rus topçusunun oynadığı kilit rol göz önüne alınarak planlandığı anlaşılan taşradaki süratçı birliklerinde bazı değişiklikler yapılacaktı. Örneğin Çıldır valisi komutasında görev yapacak süratçıların sayısı zaman içerisinde 102'ye, Erzurum valisi emrindeki kadro da 152 nefere düşürülürken, Rumeli valisi maiyetinde Sofya'da konuşlanacak süratçı kadrosu 308 nefere çıkartılacaktı. Bölgedeki arazi arızaları düşünülmeden Suriye'nin Akdeniz kıyısını kontrol etmek üzere kurulan Halep Süratçı Ortası ise tamamıyla kaldırılacaktı.¹²⁰

117 Örneğin 1786 Haziranı'nda Tersane-i Amire'deki humbara manüfaktüründe 126'sı gündüz vardiyasında, 94'ü de gece vardiyasında olmak üzere toplam 220 işçi görev yapıyordu. BOA, C. Bahriye (BH.), 11910. Dökülecek topların kalibrelerine sabık Süratçı Nazırı Mustafa Reşid Efendi ve St. Remy tarafından karar verildiği yeri gelmişken belirtilmelidir. Fransız uzman heyeti ve faaliyetleri konusunda bkz. André-Joseph Lafitte-Clavé, *Journal d'un officier Français a Constantinople en 1784-1788*, ed. D. Anoyatis-Pelé (Selanik: University Studio Press, 2004), s. 49, 73, 113, 116; Pingaud, *Choiseul Gouffier*, s. 212; Boppe, "18. Asır'da Fransa ve Türk Askerliği," s. 27-28 ve Yalçınkaya, "Avrupalıların İstihdam Edilmesi," s. 383.

118 BOA, C. BH., 11060.

119 BOA, C.AS., 44834.

120 Süratçı Nazırı Rasih Efendi tarafından 19 Ekim 1785'de refedilen Halep Süratçı Ortası için bkz. BOA MAD., 4844, s. 114; BOA, C.AS., 23731.

Bu konuda verilebilecek bir diğer örnek de Mora süratçileridir. Mora Muhasıllı Vezir Mehmed Paşa'nın tertip ettiği süratçi birliği, bölgeye daha sonra atanan (Koca) Yusuf Paşa tarafından gereksiz bulunacaktı. Zira Yusuf Paşa'nın da belirttiği üzere "sür'at topu ve sür'atci neferâtı çarha için lazım olup kal'a muhâfazasında" herhangi bir işlevi yoktu. Dolayısıyla oldukça sarp bir coğrafyaya sahip Mora'da meydan muharebesi yapılacak genişlikte bir mekânın bulunmaması süratçi birliğini işlevsiz kılıyordu. Başta Anabolu Kalesi olmak üzere kalelerin top, mühimmat ve neferatına dikkat edilmesi gerektiğini belirten Yusuf Paşa, verilen nizâm gereği yazılması gereken 202 süratçiden sarf-ı nazar etmek istiyordu. Her ne kadar Mehmed Paşadan sonra Mora muhasıllı olarak atanan Raif İsmail Paşa başkentten gelen emirleri yerine getirmek için elinden geleni yapıyor olsa da Osmanlı idaresi durumun farkındaydı. 1772'de olduğu gibi Mora'ya yapılacak çıkarma harekâtını önlemek, yarımada'yı denizden korumak ve bölgedeki kalelerin merkez mühimmat deposu olan Anabolu'daki cephaneyi Mora geneline dağıtmak üzere bir kalyonun bölgede görevlendirilmesi, işgal girişimi karşısında süratçilerin etkisiz kalacağı'nın fark edilmesinden idi. Ancak bölgeye koruma amaçlı olarak İstanbullu Mehmed Kaptan komutasında gönderilen kalyonun peksimed ihtiyacının karşılanmaması sebebiyle verilen görevi icra etmek bir tarafa Kastel-i Bahri Kalesi'ni basarak mahkûmları serbest bırakması Osmanlı ordusunun bu dönemdeki durumunu özetlemektedir.¹²¹ Üstelik söz konusu 202 kişilik süratçi kadrosuna son üç yıl içerisinde 116 nefer yazılmıştı. Süratçi Nazırı Rasih Efendi'nin soruna bulduğu çözüm taşradaki süratçi ortaları konusunda da bir fikir vermektedir. "Hasârât-ı mîrî olmaması" için Rasih Efendi, 100 süratçinin ocakta tutulmasını, 16 neferin kaydının silinmesini ve Mora'da bulunan yirmi sürat topundan on adedinin de geri gönderilmesini istiyordu. Kayıtları silinecek neferler ise "nâ-ehil ve harb ü darbe ve top i'mâline 'ademü'l-iktidâr olanlar"dı.¹²²

Az önceki örnekte de gözlemlendiği üzere ocağa kaydedilen neferler arasında işe yaramaz kişilerin bulunduğunu peşinen kabul eden İstanbul yönetimi için Arnavut neferlerden müteşekkil Sofya Süratçi Ortası çok daha büyük sorunlar

121 BOA, C. BH., 11613.

122 1200 senesi Muharrem-Rebiülevvel (Kasım 1785-Ocak 1786) dönemi mevacic ödemeleri, orta mevcudunun yüz kişiye düşürülmesi kararının Yusuf Paşa'ya geç ulaşması sebebiyle mevcut neferlerin tamamına yapılmıştır. Ancak esas ilginç olan kadının ve mukabelecinin mührünün bulunduğu ve hüccetin eklendiği, ödemeleri gösteren sergi defterine göre 116 değil 124 nefere ödemenin yapılmış olmasıdır. BOA, C.AS., 27840. Mora süratçileri konusunda ayrıca bkz. BOA, MAD., 4844, s. 129; BOA, C.AS., 13496; 27840; 50018; 52865.

yaratacaktı. Halil Hamid Paşa sadarete atandıktan hemen sonra Tuna hattında Rusya'ya karşı oluşturulan kale sisteminin komuta merkezi olan Sofya'ya Anadolu valisini kapısıyla beraber göndererek sınırın yeniden düzenlenmesi için ilk adımı atmıştı. Süratçi ortasının kurulmasına dair Sofya'ya gönderilen fermanın peşinden bölgede yığınak yapılmaya başlanacaktı. Ancak 5.000 adet el humbarasının bölgeye intikalinden kısa bir süre sonra Rumeli valisinin 2.000 adetlik yeni bir sevkiyat talebinde bulunması bizzat Sadriazam Halil Hamid Paşa'yı silahlar konusunda endişeye sevk edecekti. Üstelik bir kısmı Silistre ve İsmail'e dağıtılmak üzere gönderilen toplara da yol üzerindeki diğer kale muhafızları ve valiler tarafından el konmuştu.¹²³ Ancak problemin temel kaynağı süratçi olarak yazılan Arnavut neferlerdi. Sofya valisine yazdığı ilk buyuruldulardan birinde Halil Hamid Paşa, bölgedeki "Keko ta'ifesinin mizâçlarına" aşına kişilerle "müzâkere" edilerek bunlara, süratçi yazılan neferlerin artık "başiboş asker" olmayacaklarının ve "dâ'imâ me'mûr oldukları hizmette bulunacaklarının" anlatılmasını istiyordu. Sadriazam, metnin ilerleyen kısmında Arnavutların mizacına aşına kişiler konusunda da Rumeli valisini bilgilendirerek Arnavut bölükbaşılara "sizleri padişah kulu edeceğim" denilerek süratçi ocağına revaç verilmesini emretmekteydi.¹²⁴ Bu şekilde süratçi olarak ilk anda kaydedilen 207 nefer maaşlarını aldıktan hemen sonra talim yerine firarı tercih etmişti.¹²⁵ Daha sonra yeniden asker yazan vali, nizâmnamenin açık hükmüne rağmen söz konusu neferlerin Sofya'da talim etmelerini sağlamak yerine, maiyetinden ayırarak 40 adedini, Ada-yı Kebir Kalesi'ne tayin etmişti. Nitekim Ada-yı Kebir Kalesi'nde 162 kayıtlı topçu neferi bulunması gerekirken bunlardan 42'si firar etmiş ve Rumeli valisi de açığı kapatmak için süratçileri kullanmıştı.¹²⁶

Tuna'nın kuzeyinden gelişecek bir Rus taarruzunu göğüslemesi beklenen Rumeli Eyaleti'ndeki kritik durumun farkına varan Halil Hamid Paşa Sofya'ya yeni bir vali atayacak ve İstanbul'dan 200'ü topçu ve 200'ü süratçi olmak üzere toplam 400 neferi bölgeye sevk edecekti. Yeni vali Sofya'ya ulaştığında durum içler acısıydı. "Neferâtın mikdâr-ı mevcûdunun ma'lûm olmadığını" belirten yeni Rumeli valisinden topçuları bir kez daha yoklayıp "ismi mevcûd cism-i nâ-mevcûd"

123 Bu konuda bkz. TSMA, E., 152-12a. BOA, HAT., 442. İsmail ve Silistre gibi önemli kaleleri barındıran bölgeye yapılan silah sevkiyatı 1784'te de sürmüştür. BOA, C.A.S., 31894 ve 45863.

124 TSMA, E., 152-16.

125 TSMA, E., 152-43a.

126 TSMA, E., 152-63.

neferleri başkente bildirmesi isteniyordu. Aksi halde, defterde sadece adı bulunan neferlerin yevmiyelerini “zâbitân makûlesi [Arnavut bölükbaşılar] aralarında iktisâm eyleyüb emvâl-i mirîye beyhûde telef olacak”tı.¹²⁷ İstanbul’dan gönderilenler de dâhil olmak üzere eyalet merkezinde 110 nefer süratçı ve 125 nefer topçu bulan vali, başkentten gönderilen topçuların “yevmiyesi ziyâde esâmîye mâlik olanların Der-‘Aliyye’de bazılara ta‘allukları olduğundan bu tarafa gelmediklerini” öğrenmişti. Oysaki Rumeli valisinin Tuna hattındaki kaleler ve kendi ordusu için, elindeki topçular ve süratçiler dışında toplam 1.200 topçu neferine daha ihtiyacı vardı.¹²⁸

Rumeli Eyaleti’nin topçu neferi ihtiyacı, Bab-ı Ali’nin tüm girişimlerine rağmen bir türlü karşılanamayacaktı. Rusya ile ilişkilerin bir kez daha gerginleştiği 1786 senesi içerisinde Rumeli valisinin İstanbul’a gönderdiği tahrirata göre emrinde bulunması gereken 308 nefer süratçiden sadece 215’i mevcuttu. Bu durum karşısında çaresiz kalan Süratçı Nazırı Rasih Efendi’nin 1787 Nisanı’nda Sofya’ya gönderdiği cevabi yazı, Rumeli süratçıları nizâmnamesinin yeni bir nüshasından başka bir şey değildi.¹²⁹ Oysaki Rusya büyükelçisi Bulgakov, İstanbul yönetiminin kabul etmesi mümkün olmayan taleplerini aynı yılın Ocak ayında bizzat Sadriazam Koca Yusuf Paşa’ya iletmişti.¹³⁰ Çağdaş teknolojiye uygun bir biçimde ürettiği silah ve mühimmatı planlı bir biçimde Rumeli cephesine tevzi edememiş ve daha da kötüsü bu silahları çağdaş usullere uygun bir biçimde kullanmayı bilen neferi ve bunları yönetecek komuta subayı bulunmayan Osmanlı İmparatorluğu yeni bir savaşın eşliğindeydi. Süratçı neferlerinin ve sürat toplarının başlayacak savaştaki performansı ise bir başka makalenin konusudur.

127 TSMA, E., 152-64.

128 BOA, HAT., 442.

129 BOA, C.AS., 18276 ve 37965.

130 Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. IV (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1309), s. 23-24 ve Adnan Baycar (haz.), *Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi: Ahmed Cavid Bey’in Muntehabatı* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2004), s. 567, vd.

Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu I (1773-1788): Top Döküm Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma

Öz ■ 18. yüzyıl topçuluğun bir profesyonel loncadan orduların muharebe sahasına hükmeden bir uzvu haline dönüşümüne tanıklık etti. Avrupâda daha hareketli ve etkili topların üretilmesi çabaları Osmanlılar tarafından da yakından takip edilmiştir. Rus ordusu karşısında alınan mağlubiyetlerden çıkarılan dersler Osmanlıları topçu birliklerini düşmanla rekabet edecek şekilde yeniden düzen vermeye mecbur bıraktı. Kuşkusuz, sürat topçuları olarak anılan bu yeni birliklerin doğuşunda Baron de Tott öncü bir rol oynamıştır. Ne var ki yeni askerler, yeni tarzda toplar ve cephane de gerektiriyordu. Bu makale Osmanlı İmparatorluğu'nda sürat topçusu birliklerinin ihdasını ve Avrupalı çağdaş döküm teknolojisi ile uyumlu olarak top dökümünü ele almayı hedeflemektedir. Süratçi Ocağı, evvela başkentte kurulmuş, fakat 1783'te muhtemel bir Osmanlı-Rus harbine tedbir olarak, Sadriazam Halil Hamid Paşa serhad eyaletlerinde de süratçi birlikleri istihdam ettirmiştir. Konuşlanmalarının yanı sıra, bu çalışma, Osmanlı askeri bürokrasisinin ve sürat topçularının masraflarının karşılanması için kullanılan mali enstrümanların karmaşık ve kimi zaman kafa karıştıran hikâyesine de işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Sürat topçuluğu, Top döküm teknolojisi, Baron de Tott, Halil Hamid Paşa.

Bibliyografya

Arşiv Belgeleri

M[anuscrit] T[urc] *Livre de Tactique*, Bibliothèque Nationale de France, Suppl. turc 224.

Sürat Topçu Risalesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman Gazetesi Kitaplığı Y/179, v.16a-20b.

Mecmu'a-i Vekayi ve Nizâmât, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3381.

BOA, Ali Emiri (A.E.) Sultan Abdülhamid I (SABH.I), 684, 1054, 1732, 2344, 3349, 4549, 4969, 7611, 9812, 11292, 14301, 15499, 15624, 16222, 16394, 16470, 16704, 19018, 19919, 20370, 20438, 25784.

BOA, Başmuhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM.d), 5166.

BOA, Cevdet Askeri (C.AS.), 1533, 7446, 9423, 9793, 9924, 10552, 10893, 11705, 12895, 12991, 13091, 13462, 13496, 13711, 13885, 14826, 15220, 15568, 15693, 15693, 15781, 16122, 18276, 18985, 20028, 20033, 20033, 20348, 23445, 23731, 24799, 26220, 27840, 29036, 29544, 29731, 30391, 31034, 31173, 31732, 31775, 31894, 35717, 35826, 35841, 36581, 37206, 37275, 37820, 37965, 38710, 38714, 38740, 39198, 39435, 39471, 39515, 39604, 40206, 40512, 40794, 40983, 41181, 42775, 43806, 43947, 43980, 44000, 44013, 44183, 44235, 44236, 44439, 44442, 44663, 44700, 44834, 45075, 45626, 45807, 45863, 46601, 46601, 47277, 47404, 47785, 47820, 48014, 48114, 48516, 49027, 49243, 49423, 49728, 49758, 50018,

50133, 50221, 51228, 51577, 51868, 51943, 51978, 52159, 52392, 52480, 52865, 52865, 54783.

BOA, Cevdet Bahriye (C.BH.), 6206, 11060, 11613, 11910.

BOA, Cevdet Maliye (C.ML.), 5310.

BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 442, 1050, 1451, 4668, 8026.

BOA, Maliyeden Müdevver (MAD.), 4844.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA, E.), 109-11a; 152-12a; 152-15a; 152-16; 152-42a; 152-43a; 152-63; 152-64; 7028-44.

Yayınlanmış Eserler

Adye, Ralph Willer: *Bombardier and Pocket Gunner*, Boston: E. Larkin 1804.

Ágoston, Gábor: *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğunun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, İstanbul: Kitap Yayınevi 2006.

Ahmed Cevdet: *Tarih-i Cevdet*, c. II, IV, İstanbul: Matbaa-i Amire 1309.

Ahmed Vasif Efendi: *Mehasinü'l-Asar ve Hakaikü'l-Ahbar*, haz. Mücteba İlgürel, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1978.

Aksan, Virginia: “Enlightening the Ottomans: Tott & Mustafa III”, Ali Çaksu (ed.), *International Congress on Learning and Education in the Ottoman World*, İstanbul: IRCICA Yayınları 2001, s. 163-174.

Aksan, Virginia: *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, çev. Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1997.

Baddeley, John: *The Russian Conquest of the Caucasus*, New York: Longmans, Green and Co. 1908.

Bağış, Ali İhsan: *Britain and the Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire: Sir Robert Ainslie's Embassy to Istanbul (1776-1794)*, İstanbul: Isis Press 1984.

Baycar, Adnan (haz.): *Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi: Ahmed Cavid Bey'in Müntehabatı*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2004.

Boppe, August: “18. Asır'da Fransa ve Türk Askerliği”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, I (1930), s. 2-33.

Clausewitz, Carl von: *On War*, çev. ve ed. Michael E. Howard, Peter Paret, New Jersey: Princeton University Press 1976.

Colson, Bruno (ed.): *Napoléon: on War*, çev. Gregory Elliott, Oxford: Oxford University Press 2015.

Dávid, Géza: “Baron de Tott, François”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, V (Ankara 1992), s. 83-84.

Davies, Brian L.: *The Russo-Turkish War, 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire*, New York: Bloomsbury Publishing 2016.

Dawson, Anthony L., Paul L. Dawson, Stephen Summerfield: *Napoleonic Artillery*, Wiltshire: Crowood Press 2007.

- Duffy, Christopher: *Frederick the Great: A Military Life*, Londra: Routledge 1985.
- Dupuy, Trevor N.: *The Evolution of Weapons and Warfare*, New York: Bobbs-Merrill Co. 1980.
- Eisen, Arnold: "Called to Order: The Role of the Puritan *Berufsmench* in Weberian Sociology", *Sociology*, 13 (1979), s. 203-218.
- Elsie, Robert: *Historical Dictionary of Albania*, Toronto: Scarecrow Press 2010.
- Erdoğan, Muzaffer: "Arşiv Vesikalarına Göre İstanbul Baruthaneleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II (1956), s. 115-138.
- Fisher, Alan: *Russian Annexation of Crimea, 1772-1783*, Cambridge: Cambridge University Press 1970.
- Genç, Mehmet: "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları 2000, s. 211-226.
- Griffith, Paddy: *French Artillery, 1800-1815*, Londra: Almark Publishing 1976.
- Guibert, Jacques de: *Askeri Yazılar, 1772-1790*, çev. Ahmet Şensılay, İstanbul: Anahtar Kitaplar 2005.
- Günergun, Feza: "Eski Fransız ve Metre Osmanlı Ölçü ve Tartılarının Sistemlerindeki Eşdeğerleri: İlk Karşılaştırmalar ve Çevirme Cetvelleri," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2 (1998), s. 23-68.
- Hime, H. W. L.: "The Mobility of Field Artillery, Past and Present", *Minutes of the Proceedings of Royal Artillery Institution*, IV (1870), s. 433-444.
- Hinz, Walther: *İslam'da Ölçü Birimleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları 1990.
- Hochedlinger, Michael: *Austria's Wars of Emergence, 1683-1797*, Londra: Longman 2003.
- Hughes, B. P.: *Firepower: Weapons Effectiveness on the Battlefield, 1630-1850*, New York: Scribner 1975.
- İnalçık, Halil: "Introduction to Ottoman Metrology," *Turcica*, 15 (1983), s. 311-348.
- Kaçar, Mustafa: "Osmanlı Devleti'ne Modern Topçuluğun Girişi (Sürat Topçuları Ocağı)" *Yeni Türkiye*, 31 (2000), s. 647-651.
- Kleemann, Nikolaus Ernst: *Nikolaus Ernst Kleemanns Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova*, Leipzig: Johann Paul Krauß 1773.
- Knollys, Henry: *Elements of Field Artillery*, Edinburgh: William Blackwood and Sons, 1877.
- Lafitte-Clavé, André-Joseph: *Journal d'un officier Francais a Constantinople en 1784-1788*, ed. D. Anoyatis-Pelé, Selanik: University Studio Press 2004.
- Levy, Avigdor: "Military Reform and the Problem of Centralization in the Ottoman Empire in the Eighteenth Century," *Middle Eastern Studies*, 18/3 (1982), s. 227-249.
- Manucy, Albert: *Artillery through the Ages: A Short Illustrated History of Cannon*, Washington: National Park Service 1985.
- McConachy, Bruce: "The Roots of Artillery Doctrine: Napoleonic Artillery Tactics Reconsidered", *The Journal of Military History*, 65 (2001), s. 617-640.

- McKenney, Janice E.: *The Organizational History of Field Artillery, 1775-2003*, Washington: Center of Military History 2007.
- McNeill, William: *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000*, Chicago: The University of Chicago Press 1984.
- Mecmua-i Muahedat*, c. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2008.
- Mundt, Theodore: *Krim-Girai: Khan of the Crimea*, çev. W. G. C. Eliot, Londra: John Murray, 1856.
- Mustafa Kesbi, *İbretnüma-yı Devlet (Tablil ve Tenkitli Metin)*, haz. Ahmet Öğreten, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2002.
- Mustafa Nuri Paşa: *Netayicü'l-Vuku'at*, haz. Yılmaz Kurt, Ankara: Birleşik Yayınları 2008.
- Nafziger, George: *Imperial Bayonets: Tactics of the Napoleonic Battery, Battalion and Brigade as Found in Contemporary Regulations*, Londra: Greenhill Books 1995.
- Noradounghian, Gabriel: *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, c. I, Paris: Librairie Cotillon 1897.
- Pingaud, Léonce: *Choiseul Gouffier: La France en Orient sous Louis XVI*, Paris: Librairie des Archives Nationales 1887.
- Postman, Neil: *Building a Bridge to the 18th Century: How the Past can Improve Our Future*, New York: Vintage Books 2000.
- Ragsdale, Hugh: "Evaluating the Traditions of Russian Aggression: Catherine II and the Greek Project", *Slavonic and East European Review*, 66 (1988), s. 91-117.
- Reddaway, William Fiddian (ed.): *Documents of Catherine the Great: The Correspondance with Voltaire and the Instruction of 1767 in the English text 1768*, Cambridge: Cambridge University Press 2012.
- Rosen, Howard: "The Système Gribeauval: A Study of Technological Change and Institutional Development in Eighteenth Century France" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Chicago: University of Chicago, 1981.
- Ross, Steven T.: *From Flintlock to Rifle: Infantry Tactics, 1740-1866*, Londra: Routledge 1979.
- Saint-Denys, Juchereau de: *Révolutions de Constantinople en 1807 et 1808: Précédées d'observations générales sur l'état actuel de l'Empire Ottomane, et des considérations sur la Grèce*, c. I, Paris: Brissot-Thivars 1819.
- Saint-Remy, Pierre Surirey de: *Mémoires d'Artillerie*, c. I, Paris: Anisson 1697.
- Sarıcaoğlu, Fikret: "Mehmed Paşa, Derviş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVIII (Ankara 2003), s. 507-8.
- Sarıcaoğlu, Fikret: *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı 2001.

- Steele, Brett D.: "Military 'Progress' and Newtonian Science in the Age of Enlightenment", *The Heirs of Archimedes: Science and the Art of War through the Age of Enlightenment*, ed. Brett D. Steele, Tamera Dorland, Cambridge, Mass.: MIT Press, 2005, s. 361-390.
- Stone, Bailey: *The Genesis of the French Revolution: A Global-Historical Interpretation*, Cambridge: Cambridge University Press 1994.
- Şakul, Kahraman: *Ottoman Artillery and Warfare in the Eighteenth Century*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2001.
- Şakul, Kahraman: "General Observations on the Ottoman Military Industry, 1774-1839: Problems of Organization and Standardization", *Science between Europe and Asia: Historical Studies on the Transmission, Adoption and Adaptation of Knowledge*, ed. Feza Günergun, Dhruv Raina, Londra: Springer 2011, s. 41-55.
- Tagebuch einer Reise durch Griechenland und Albanien, von einem Deutschen, der in Englischen Diensten stand*, Berlin: Vereinsbuchhandlung 1826.
- Teil, Chevalier du: *De l'Usage de l'Artillerie Nouvelle*, Metz: Marchal 1778.
- Tóth, Ferenc: "Voltaire et un Diplomate Française d'Origine Hongroise en Orient", *Cahiers d'Études Hongroises*, 7 (1995), s. 78-86.
- Tóth, Ferenc: *La Correspondance Consulaire de Crimée du Baron de Tott (1767-1770)*, İstanbul: Isis Press, 2014.
- Tóth, Ferenc: *Un Diplomate Militaire Français en Europe Orientale à la Fin de l'Ancien Régime: La Carrière de François Baron de Tott (1733-1793)*, İstanbul: Isis Press 2011.
- Tott, Baron de: *Memoirs of Baron de Tott*, c. II, Londra: G. G. J. and J. Robinson 1785.
- Unger mann, Richard: *Der Russisch-türkische Krieg 1768-1774*, Viyana: Wilhelm Braumüller 1906.
- Uzunçarşılı, İ. Hakki: "Halil Hamid Paşa," *Türkiyat Mecmuası*, V (1936), s. 213-269.
- Uzunçarşılı, İ. Hakki: *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, c. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1988.
- Virilio, Paul: *Hız ve Politika*, çev. Meltem Cansever, İstanbul: Metis Yayınları 1998.
- Yalçınkaya, Alaaddin: "Osmanlı Devleti'nin Modernleşme Sürecinde Avrupalıların İstihdam Edilmesi (1774-1807)", *İslam-Türk Medeniyeti ve Avrupa Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2006, s. 377-395.
- Yeşil, Fatih: "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", *Osmanlı Askeri Tarihi (1792-1918)*, ed. Gültekin Yıldız, İstanbul: Timaş Yayınları 2013, s. 79-97.
- Yeşil, Fatih: "Osmanlı İmparatorluğunda Nâzırlıkların Yükselişi: Karşılaştırmalı Bir Analiz Denemesi (1789-1826)", *Deutsch-türkische Begegnungen: Festschrift für Kemal Beydilli*, ed. Seyfi Kenan, Hedda Reindl-Kiel, Berlin: EB Verlag, 2013, s. 465-90.